

Cilt/Volume 1, Sayı/Issue 1, Haziran/June 2023, ss. 63-100.
Geliş Tarihi–Received Date: 07.04.2023
Kabul Tarihi–Accepted Date: 05.05.2023
Araştırma Makalesi – Research Article

ANONİM BİR KAYNAĞIN IŞIĞINDA ŞAH İSMAİL’İN HAYATI VE ŞAHSİYETİ¹

(The life and personality of Shah Ismail
in the light of an anonymous source)

Namiq MUSALI²

ÖZ

Safevî saltanatının kurucusu olan Şah İsmail, hükümdar, mürşit, kumandan ve şair kimliğiyle Türk-İslâm tarihinde kendine özgü bir yer edinmiştir. 1501 yılında Azerbaycan merkezli bir devlet kurarak on yıldan daha az bir süre zarfında Kafkas Dağlarından İran Körfezi’ne, Ceyhun ırmağından Fırat ırmağına değin uzanan geniş toprakları kendi imparatorluğunun sınırları içine almayı başaran Şah İsmail, siyasette olduğu kadar dinî propaganda ve edebiyat alanlarında da büyük muvaffakiyetler kazanmıştır. Kısa hayatı boyunca dikkate değer başarıları imza atması, onu sadece yazılı kaynakların değil, sözlü halk edebiyatının da kahramanı haline getirmiştir. Netice itibarıyla daha Safevî döneminde Şah İsmail’in biyografisi hakkında başlıca olarak sözlü geleneğe dayanan eserler meydana gelmiştir. Makalemiz çerçevesinde daha çok *Târîh-i Âlemârâ-yı Şâh İsmâ‘îl* (*Şah İsmail’in Dünyayı Süsleyen Tarihi*) adıyla bilinen destansı bir tarih eserini ele aldık. Söz konusu kaynak, Şah İsmail’in ölümünden yaklaşık 150 yıl sonra (1675-1676 yıllarında) kaleme alınmış olup, Azerbaycanlı anonim bir müellif tarafından tertip edildiği düşünülmektedir. Adı geçen eserin hacimli metnindeki ayrıntılı hikâyeler, Safevî dönemi halk rivayetlerindeki Şah İsmail algısını ortaya çıkarmamıza yardım etmektedir. Makalede bu eserin bilgileri diğer kaynaklarla karşılaştırmalı bir biçimde ele alındı ve sonuç itibarıyla Şah İsmail’in hangi meziyetlerinden dolayı halkın gözünde kahraman konumuna yükseldiği tespit edildi.

Anahtar kelimeler: *Târîh-i Âlemârâ-yı Şâh İsmâ‘îl*, Safevîler, Azerbaycan, Kızılbaş, Farsça tarih yazımı

ABSTRACT

Shah Ismail, the founder of the Safavid kingdom, occupies a unique place in Turkish-Islamic history as a ruler, mentor, commander and poet. Shah Ismail, who founded a state

¹ Yazarın 2006 yılında savunduğu doktora tezinden üretilmiş olan bu makale, 5-6 Nisan 2013 tarihlerinde Bakü’de düzenlenmiş olan Uluslararası Şah Hatâî - Sultan Selim Sempozyumu’nda sözlü bildiri olarak sunulmuş, fakat bildiri kitabında yer almamış ve basılmamıştır.

² Prof. Dr., Kastamonu Üniversitesi, nsmusali@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9637-6314

on the basis of Azerbaijan in 1501 and managed to annex vast lands from the Caucasus Mountains to the Persian Gulf, from the Oxus River to the Euphrates within his empire in less than a decade, achieved great success in the fields of religious propaganda and literature, as well as in politics. Considerable achievements in a short life made him a hero not only of written sources, but also of oral folk literature. As a result, even in the Safavid period, works about the biography of Shah Ismail appeared, based mainly on oral tradition. Within our article, we discussed the epic historical work, known mainly as *Tarikh-i Alamara-yi Shah Ismail* (*The World-Adorning History of Shah Ismail*). The source in question was written in 1675-1676, about 150 years after the death of Shah Ismail, and it is assumed that it was compiled by an anonymous Azerbaijani author. Detailed stories in the voluminous text of the mentioned work help us to reveal the perception of the personality of Shah Ismail in the folk narrations of the Safavid period. In the article, the information of this work was discussed in comparison with other sources, as a result of which it was established that thanks to what qualities Shah Ismail became a hero in the public eye.

Keywords: *Tarikh-i Alamara-yi Shah Ismail*, Safavids, Azerbaijan, Qizilbash, Persian historiography

GİRİŞ

Şah İsmail Hatâî (17.07.1487-23.05.1524), Azerbaycan merkezli Safevî Devleti'nin kurucusu ve Azerbaycan Türk edebiyatının önemli bir mümessili olarak Türk Dünyasının devlet ve edebiyat tarihinde mühim rol oynamıştır. Yaşadığı zamandan itibaren şimdikiye kadar gerek Doğu'da gerekse Batı'da hakkında pek çok eserler yazılmış ve bundan böyle de yazılmaya devam edecektir. Şah İsmail ve Safevîler konusunu ele alırken öncelikle bu meseleyi Türk tarihi açısından değerlendirmiş ve bu yönde araştırmalarımız için yol açmış bulunan iki büyük tarihçiyi - Azerbaycan'da Safevî araştırmaları ekolünü kuran Oktay Efendiyev'i ve Ortaçağ Türk tarihiyle ilgili çalışmalarlarıyla bilinen Faruk Sümer'i - rahmet ve minnet duygusuyla anmamız gerekmektedir.

Şah İsmail'in hayatı sadece vakayinamelere konu olmamış, onun kişiliğiyle ilgili değişik ayrıntılar şifahi halk edebiyatına da yansımış, Şah İsmail ve Taçlı Begüm, Şah İsmail ve Gülizar Hanım, Kurbanî ve Peri, Kurbanî ve Senem gibi destanlarda yerini bulmuştur. Türkiye ve İran'daki Alevi Türkler arasında büyük bir sevgiye mazhar olan Şah İsmail'in şahsiyeti Azerbaycan Cumhuriyeti'nde de yoğun ilgi görmekte, şiirleri okunmakta ve hikâyeleri hâlâ anlatılmaktadır. Şah İsmail hikâyelerinin anlatıldığı coğrafya Azerbaycan, Türkiye ve İran ile sınırlı kalma-

miş, Kırım, Bulgaristan, Kosova, Romanya (Dobruca) ve Moldova (Gagavuz) Türkleri arasında da yaygınlık kazanmıştır (Gordlevsky, 2011: 107; Gülensoy, 1999: 7-9). Asıl konu, bu hikâyelerde geçen olayların gerçekten Şah İsmail'in hayatıyla ilgili olup olmadığı değil, çeşitli coğrafyalarda bulunan Türklerin asırlar boyunca bu hükümdarın ismini destan ve hikâyelerde yaşatmış olmasıdır. Bu satırların yazarı da Şah İsmail ismini, onun şiiirlerini ve hayatıyla ilgili bazı rivayetleri daha 1980'li yıllarda okuma-yazması olmayan babaannesinden duymuş ve Şah İsmail konusuna odaklanmasında bu hususun rolü hiç de az olmamıştır.

Dönemin bazı taşkın zümrelerinin görüşlerine binaen Şah İsmail'in ortaya çıkışı (kaynakların diliyle ifade edecek olursak zuhuru), yüzyıllar boyunca özellikle de Oğuz Türkleri muhitindeki Ehl-i Beyt yanlısı topluluklar arasında dolaşan mesyanik inançla ilgili efsanelerin gerçeğe dönüşümünü ifade etmekteydi. "Hatâî mehdi oldu / İmamlar cehdi oldu" (Ergün, 1956: 133) mısraları bu süreci bariz bir biçimde yansıtmaktadır. Hapis ve sürgünden başlayarak şahlık tahtına kadar uzanan maceralı hayatı, büyük başarıları, olağanüstü liderlik yeteneği daha hayattayken hakkında rivayetlerin yaygınlaşmasını sağlamıştır. Vefatından sonra bu rivayetlerin hacmi artarak devam etmiş ve netice itibarıyla sevenlerinin gözünde Şah İsmail, destan kahramanı olan efsanevi bir karakter halini almıştır. Bu açıdan Şah İsmail şahsiyeti, gerçekleşmiş bir efsane iken zamanla efsaneleşmiş bir gerçeğe dönüşmüştür.

Bu süreci anlamamız bağlamında 1086/1675-1676 yılında ismi belirsiz bir yazar tarafından kaleme alınmış olan ve özellikle de bu hükümdar hakkında halk rivayetlerini derleyip toplayan *Târîh-i 'Âlemârâ-yı Şâh İsmâ'ül* adlı Farsça eser kendi hacmi ve ilginç bilgilerinden dolayı dikkat çekicidir. Zikredilen eser, *Târîh-i 'Âlemârâ-yı Safevî* ve *Mürşidnâme* olarak da bilinmektedir. İleride bu kaynağı kısaca olarak *Âlemârâ* diye anacağız. Bu makalede bahse konu kaynağa dayanılarak Şah İsmail'in kişisel özellikleri ve karakteri ele alınmıştır.

1. Târîh-i 'Âlemârâ-yı Şâh İsmâ'ül ve Yazarı

1970'li yılların başlarında İranlı bilginlerden Asgar Muntazır-ı Sâhib ve Yedullah Şükri, birbirlerinden bağımsız olarak *Âlemârâ*'nın muhtelif nüshalarını neşretmişlerdir. Kaynağın nâşirleri ve diğer araştırmacılar, eserin anonim yazarının Azerbaycanlı olduğunu, sade halkın içinden çıktığını ve Erdebil Ocağı'na bağlı bulunduğunu belirtmektedirler (Şükri, 1350: XX, XLVIII; Sâhib, 1349: XVI; Ekayev,

1981: 3-4). Şah İsmail'in halk arasında popülerliğini koruması, ölümünden 150 yıl sonra bile *Âlemârâ* yazarının bu konuyu ele almasından anlaşılmaktadır. İsmi meçhul yazar, kendi eserini Şah İsmail hakkında halk arasında dolaşan rivayetlerle zenginleştirmiş, bazı yerlerde *Ahsenü't-Tevârîh* ve *Ekberrâme* gibi yazılı kaynaklardan da yararlanmış olsa da birtakım orijinal bilgiler de sunmuştur (Musalı, 2011: 66-84). Eserde birkaç istisnai durum dışında olayların vuku bulduğu gün, ay ve yıllara işaret edilmemişse de hadiselerin kronolojik sırası genel olarak gözetilmiştir. Bu husus, diğer kaynaklara bakılarak *Âlemârâ*'daki olayların tarihlendirilmesini kolaylaştırmaktadır. İranlı araştırmacılar, *Âlemârâ*'yı "tarihî destan" veya "destansı tarih" diye nitelendirmişlerdir (Şükri, 1350: XL; Sâhib, 1349: XV-XVI). Eser şifahi geleneğin yazıya geçirilmesi suretiyle Farsçanın sade konuşma tarzında kaleme alınmış, Türkçe çok sayıda kelimele (atalık, begüm, bey, beylerbeyi, bölük, bulak, çapar, çavuş, değnek, elçi, eşik-ağası, genç oğlan, hakan, han, hanım, hatun, keşikçi, keneş, kaçakaç, kapıcı, kara, kardaş, kılıç, kışlak, kızıl, korucu, koruk, koşun, kullukçu, ocak, ordu, oturak, oymak, ülke, sancakbeyi, saray, sarık, soy, tarhan, töre, tuğra, yağı, yapıncı, yasak, yaylak, yürüş, yüzbaşı vs.) yer verilmiştir.

Âlemârâ'nın başlıca muhtevası, Şah İsmail'in askerî ve siyasi faaliyetlerinin ve kahramanlıklarının anlatımından ibarettir. Eserin başlarında Şah İsmail'in 13. kuşaktan cediti olan Firuzşah Zerrinkulah'tan başlamak suretiyle Safevî atalarının hayat hikâyesi kısaca açıklanmış, akabinde Şah İsmail'in biyografisi ve uygulamaları geniş bir biçimde yansıtılmış, onun çocukluk yılları, saltanata yükselişi, çok sayıda askerî seferleri ve operasyonları, siyasi ve diplomatik hamleleri bir hayli detaylı bir şekilde aktarılmıştır. Eserde ayrıca Azerbaycan merkezli Safevî Devleti'nin sosyo-ekonomik durumu ve idari teşkilatı ile ilgili bazı bilgiler de yer almıştır. Anonim müellif, Şah İsmail'e büyük bir sempati duymuş, onu Mürşid-i kâmil (mükemmel inanç önderi), Zıllullah fi'l-arz (Allah'ın yeryüzündeki gölgesi), Halef-i dâdmân-ı velâyet (velâyet sülalesinin halefi), Şehriyâr-ı kişver-i imâmet (imamet ülkesinin hükümdarı), Hakan-ı Süleyman-şan (Süleyman gibi şanlı hakan), Hakan-ı İskender-şan (İskender gibi şanlı hakan), Şehriyâr-ı İslâm (İslâm hükümdarı), Şehriyâr-ı devrân (dönemin hükümdarı), Nevvâb-ı gîtî-sitân (Cihanı fetheden hükümdar), Nevvâb-ı eşref (pek şerefli hükümdar), Velî-ni'met-i âlemîyân (cihan ehlinin velinimeti), Nevvâb-ı cihân-bânî (cihanı koruyan hükümdar), Pâdişâh-ı âlem-penâh (cihanın sığınağı olan padişah), Ebü'l-muzaffer ve Ebü'l-mansûr (zafer ve galibi-

yet sahibi), Şah İsmail Bahadır Han diye anmıştır. Bununla beraber yazar, şahın düşmanlarını müşrik, harici, münafık, nâmerd ve mel'ûn diye aşağılamıştır.

Saray tarihçisi olmayan, halk içinden çıkmış ve kendi eserini destanlara özgü sade bir üslup ile kaleme almış bulunan anonim yazarın Şah İsmail'e sevgisi yapay değil doğaldır. O, Şah İsmail'e yönelik övgülerini sipariş üzerine yazmamış ve kalbindeki samimi duyguları yansıtmıştır. Buna rağmen anonim yazar, bir saray adamı veya resmî görevli olmadığı için "bazı durumlarda Şah İsmail'e karşı açık eleştiriler getirmekten çekinmemektedir" (Yıldırım, 2008: 252; Yusuf-Cemâlî, 1372: 37). Örneğin kaynağın birkaç yerinde ibret olsun diye Şah İsmail'in yol açtığı hatalar, askerî ve siyasi yanlışlıklar belirtilmekte, özellikle de onun kibir ve bencillik gibi huyları tenkit edilmektedir (Sâhib, 1349: 46, 369, 520; Şükrî, 1350: 50-51, 314, 477). Müellifin iyi niyetten doğan eleştirileri de övgüleri kadar samimidir. Bu faktör, saray tarihçilerinden farklı olarak müellifimizin kendi eserini daha serbest bir düşünce tarzıyla kaleme almasından kaynaklanmakta olup eserin değerini artıran hususlardandır. Sade halkın temsilcisi olduğu ve eserini halk rivayetleri esas alınmak suretiyle yazdığı için müellifin Şah İsmail'e yaklaşımı, aynı zamanda halkın bu hükümdara ve kendi tarihine olan yaklaşımını da aktarmaktadır. İlerleyen bölümlerde *Âlemârâ*'nın bilgilerine binaen Şah İsmail'in kişiliğini değerlendirmeye ve halk arasındaki Şah İsmail algısını canlandırmaya çalışacağız.

2. Şah İsmail'in Dış Görünümü ve Liderlik Vasfı

Şah İsmail, Safeviyye tarikatının mürşidi Şeyh Haydar ile Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın kızı Alemşah Begüm'ün izdivacından doğan üçüncü erkek çocuktur. İsmail'in dedesi Şeyh Cüneyd, babası Şeyh Haydar ve ağabeyi Sultan Ali, XV. yüzyılın ikinci yarısında birbirinin peşi sıra üç kez dinî sloganlar eşliğinde kendi devletlerini kurma uğruna mücadeleye giriştiyseler de başarı elde edemediler ve onların her üçü bu yolda canını feda etti (Sâhib, 1349: 22-34; Şükrî, 1350: 26-38).

Güney Azerbaycan'ın Erdebil şehrinde gözlerini açmış olan Şah İsmail, 37 yıllık ömrü boyunca çok keşmekeşli bir hayat yaşamıştır. Daha bir yaşında iken babasını kaybedince hapse atılmış, bir süre sonra hapisten salıverilmişse de ağabeyinin katlinin ardından lalası Hüseyin Bey Şamlu başta olmak üzere babasının sadık taraftarlarınca Gilan'a kaçırılarak saklanmıştır. 12 yaşını doldurarak 13 yaşına girdiğinde fedakâr Türk Kızılbaş oymaklarını başına toplamak suretiyle huruç etmiş ve

netice itibarıyla 1500-1501 yıllarında Şirvanşah Ferruh Yesar'ı ve Akkoyunlu Elvend Mirza'yı yenerek Azerbaycan saltanatının tahtını ele geçirip Safevi Devleti'nin temellerini atmıştır (Sâhib, 1349: 33-60; Şükrî, 1350: 37-64).

Âlemârâ'yı incelememiş olan İranlı tarihçi Ebü'l-Kasım Tâhirî, "Safevi kaynaklarının hiçbirisinde onun (Şah İsmail'in) yüzünün, teninin, saçının rengi veya buna benzer zâhirî özellikleri hakkında hiçbir kayda rastlanmadığından" şikâyet eder (Tâhirî, 1347: 146). Hâlbuki diğer müverrihlerden farklı olarak anonim müellifimiz, İsmail'in dış görünümünü anlatır, onun hâkimiyete yükseldiği arifede "başına kırmızı taç koymuş, 14 yaşlı, kızıl saçlı, beyaz yüzlü ve koç bakışlı bir genç" olduğunu belirtir (Sâhib, 1349: 42; Şükrî, 1350: 46). Şah İsmail'in muasırı olan Venedikli tanıkların gözlemleri *Âlemârâ*'nın bu bilgisini teyit etmekte ve tamamlamaktadır. Onlar Şah İsmail'in beyaz benizli, yakışıklı, orta boylu, mütenasip vücut yapısına sahip, geniş omuzlu, kızıl saçlı ve solak olduğunu, bıyık bıraktığını yazmaktadırlar (Grey, 1873: III, 202). Şah İsmail'in *Âlemârâ* nüshalarında yer alan resimleri de onun görünümünü yansıtmak açısından ilgi çekicidir. Eserin Tahran'daki Rıza Abbâsî Müzesi'ne mahsus 600 numaralı elyazmasında yer alan 21 minyatürden 10'u Şah İsmail'i aksettirilmektedir (Eng, 2013). Yine Tahran'daki İran İslâmî Şûrâ Meclisi Kütüphanesi'nde muhafaza edilen 635 sayılı nüshada yer alan 15 minyatürün 9'u Şah İsmail'e adanmıştır (Musalı, 2011: 375-378). İrlanda'nın Dublin şehrindeki Chester Beatty Kütüphanesi nüshasında ise 18 minyatürden 3'ünde Şah İsmail'in resmi çizilmiştir (Wood, 2004: 89-107). Şah İsmail'in resmedilmiş olduğu diğer minyatürler ve tablolar da mevcuttur. *Cihangüşâ-yı Hakan*'ın Londra nüshasındaki minyatürler üzerine Mirza Abbaslı'nın bir kitap çalışması bulunmaktadır (Abbaslı, 1981). Ayrıca Şah İsmail'in İtalyalı bir ressam tarafından çizilmiş portresi Floransa'daki Uffizi Gallery'de (Öliyev-Vüqarlı, 2004: 177-179), bu hükümdarın ahşap üzerine yapılmış gravürü ise Londra'daki British Museum'da muhafaza edilmektedir (Öliyev-Vüqarlı, 2005: 219-222).

Azerbaycan topraklarını birleştirmeyi başaran Şah İsmail kısa sürede Akkoyunlu Sultan Murad'ı (1503), Emîr Hüseyin Kiya Çelâvî'yi (1504), Reis Muhammed Kerre'yi (1505), Kürt Sarom Han'ı (1506), Dulkadiroğlu Alaüddevle Bey'i (1507), Barik Bey Pornak'ı (1508), Melik Feyyaz Muşşafî'yi (1508), Muhammed Şeybânî Han'ı (1510) ve diğer rakiplerini önünden kaldırarak merkezi Azerbaycan, resmî ideolojisi On İki İmam Şiiliği olan muazzam bir Türk imparatorluğu kurdu. Osmanlı

kaynakları onu Eskiçağ'ın esfanevi Türk hükümdarı Efrasiyab (Alp Er Tunga) ile özdeşleştiriyor (bk. Browne, 1924: 12; Musalı, 2009: 42), Ehl-i Hak inancına bağlı Azerbaycan ahalisi arasında meşhur olan şiirlerde ise o, "Türkistan'ın piri", "Azerbaycan Türklerinin başbuğu" diye nitelendiriliyordu (bk. Minorsky, 1942: 1006a). *Âlemârâ*'nın malumatına göre, "o şehriyârın kısa bir müddet içinde Gilan'dan 7 sufi ile birlikte hazinesiz ve ordusuz bir şekilde huruç ederek böylesine küçük bir zaman diliminde nice nice azametli padişahları kendi yolu üzerinden kaldırmak suretiyle bu kadar büyük bir haşmete yücelmesi" daha onun kendi muasırlarının hayretine neden olmaktaydı (Sâhib, 1349: 145; Anonim, nr. 761, vr. 37a).

Dönemin diğer pek çok kaynağında olduğu gibi *Âlemârâ*'da da Safevî hanedanı bir taraftan 7. Şii imamı Musa el-Kâzım'a dayandırılırken diğer taraftan da bu sülalenin ataları olan Eminateddin Cebrail ve Şeyh Safi'nin Türk olduğu belirtilir (Sâhib, 1349: 1, 6, 8, 9, 10; Şükrî, 1350: 3, 11, 12). Böylece anonim yazar, Safevîlerin Türkleşmiş bir seyyid ailesi olduğunu varsaymaktadır. Böylesine bir soyağacına sahip bulunan Şah İsmail kendi hâkimiyetini iki temel ilke üzerinde inşa etmişti: Baba tarafından Erdebil şeyhleri soyundan gelen şah, kendi iktidarını Hz. Ali hilafetinin bir devamı olarak görmekte iken öte yandan da annesi aracılığıyla Uzun Hasan'ın torunu olmasına dayanarak, kurmuş olduğu devleti uluslararası ilişkilerde Akkoyunluların yasal mirasçısı olarak takdim etmekteydi (Sâhib, 1349: 201; Şükrî, 1350: 111).

"Menem hem pir ü hem sultan-ı âlem" diyen Şah İsmail, kendisinin gerek dinî ve gerekse de siyasi önder olduğunu açıklamaktaydı (Görkaş, 2009: 139). Safevî şahı kendi şahsında dinî ve dünyevi hâkimiyeti birleştirmiş bulunan mutlak ve sınırsız iktidara sahip monarşik bir hükümdar olup, kaynakların tabirince ifade edecek olursak, "Allah'ın yeryüzünde gölgesi" idi (Sâhib, 1349: 575, 598, 611; Şükrî, 1350: 555, 577). Seyyid olduğunu öne sürerek Peygamber soyunun yasal mirasçısı ve gaib imamın (on ikinci imam Mehdi Sahibü'z-Zaman'ın) temsilcisi sıfatıyla ortaya çıkan genç Safevî şahı, hâkimiyet konusunda velâyet ilkesini yani Hz. Ali ve Hz. Fatıma aracılığıyla devam eden Peygamber soyunun iktidarı prensibini öne sürmekteydi (Şirazi, 1996: 27). *Âlemârâ*'da Şah İsmail'in halef-i dâdmân-ı velâyet ve şehriyâr-ı kişver-i imâmet unvanlarıyla anılması, bu hususla ilgilidir (Sâhib, 1349: 497; Şükrî, 1350: 136, 290).

Şah İsmail'e aşırı derecede tutkun olan *Âlemârâ* yazarı, on ikinci imamın zuhuruna değin onun soyunun hâkimiyette kalarak "küfrü yeryüzünden silmesi gerektiğini" ifade etmekte (Sâhib, 1349: 12; Şükrî, 1350: 15) ve "onların devleti emir sahibi olan hazretin (İmam Mehdi'nin) - ona selam olsun - zuhuruna kadar zeval görme-yecektir" diye eklemeye bulunmaktadır (Sâhib, 1349: 22; Şükrî, 1350: 27). Şah İsmail'in "Allah'ın ve doğru yolu gösteren imamların tarafından huruç ederek on iki imamın hak mezhebini yaygınlaştırma maksadı taşıdığını" (Sâhib, 1349: 69; Şükrî, 1350: 73) belirten *Âlemârâ* müellifi, bu hükümdara padişahlığın "Necef şahından (Hz. Ali'den) miras kaldığını" (Sâhib, 1349: 193; Anonim, nr. 761, vr. 49b) ve Şah İsmail'in "Hz. Sahibü'z-Zaman'ın mirasçısı ve naibi" olduğunu savunmaktadır (Sâhib, 1349: 379; Anonim, nr. 761, vr. 97b). Aslında Safevî şahı kendisini gaibde olan on ikinci imamın yasal temsilcisi ilan etmek suretiyle o zamana değin bu vazifenin taşıyıcıları olan Şii müçtehitlerin rolünü benimsemeye çalışmaktaydı (Savory, 1974: 186-194). Safevî kaynaklarına yansımış olan bir rivayete binaen İsmail, huruç etme iznini bizzat İmam Sahibü'z-Zaman'dan almıştı (Sâhib, 1349: 42-43; Şükrî, 1350: 46-47; Bicen, 1986: 86-88; Lambton, 1981: 275). Şah İsmail'in kendi konuşmaları sırasında; "Ben kendimi tamamı masum olan âlâhazret imamların hizmetkârlarından biri olarak görmekteyim ve bu süre zarfında yaptığım işleri o hazretlerin buyruğu üzerine yapmışım" dediği bilinmektedir (Sâhib, 1349: 348; Şükrî, 1350: 291-292). Kendisi bazı durumlarda almış olduğu mühim kararları rüya âleminde Hz. Ali'yi görerek direkt ondan talimat almasıyla izah etmekteydi (Sâhib, 1349: 39, 51, 60, 119, 160, 361, 623; Şükrî, 1350: 43, 55, 64, 94, 306, 600). Sonraları Şah İsmail'in oğlu Şah Tahmasb da bu yöntemden geniş bir şekilde yararlanacaktır (Şah Təhmasib, 1996: 29-30).

Safevî şahı aynı zamanda Safeviyye tarikatının mürşid-i kâmilî, Kızılbaş savaşçılar ise onun müritleri olarak görülmekteydiler. Diğer sufi topluluklarında olduğu gibi Safeviyye tarikatında da en başından beri kabul gören kurallara binaen müritler kendi mürşitlerine kayıtsız şartsız itaat göstermek ve onun emirlerini tartışmaya açmamak durumundaydılar (Ərdəbili, 1380: 72-73, 113-114). İşte bu nedenle Safevî şahının emirlerini yerine getirmemek ve bunlara karşı gelmek "nâ-sufilik" ve "küfür" olarak görülür ve bu suçla bulaşmış olan kişilerin cezası ölüm olurdu (Sâhib, 1349: 107, 202, 341; Şükrî, 1350: 86, 113). Kızılbaş komutanlarından olan Kara Piri Bey'in ve Dâne Muhammed Bey'in *Âlemârâ*'da yer alan konuşmalarından ve diğer kaynaklardan anlaşıldığı üzere Kızılbaşlar arasında Şah İsmail'in kutsiyetine

dair fanatik bir inanç mevcuttu ve onlar şahın yolunda ölüme gitmeyi kendilerine bir şeref addetmekteydiler (Sâhib, 1349: 55, 351, 525; Şükrî, 1350: 59-60, 294-295, 492; Grey, 1373: 206). Şah İsmail'i sevenler onun insanlar üstünde bir insan olduğunu düşünüyor ve keramet sahibi olduğuna inanıyorlardı (Ergün, 1956: 12). Şahın taraftarları kendi mürşitlerini sıra dışı bir manevi kudret sahibi olarak tanır ve tazim amacıyla kendisine secde ederlerdi: “[Şah İsmail'in] kerametini gözlemleyen sufilerin tamamı secdeye kapılarak şöyle dediler: O, gerçekten de Mürteza Ali Aleyhisselam'ın evladıdır. Mürşit dediğin işte böyle olmalı!” (Sâhib, 1349: 107; Anonim, nr. 761, vr. 27b).

Sonraki tarihçilik geleneğinin aksine ilk başlarda şahın, on ikinci imamın naibi sıfatının daha ötesinde bir konuma sahip bulunduğu yönünde bazı taşkın inançlar mevcuttu. Şöyle ki Kızılbaşların bir kısmı Hz. Ali'nin Şah İsmail'de tecelli ettiğini düşünmekteydiler. Hatâî Divanı'nı tetkik etmiş bulunan Süleyman Aliyarlı'ya göre Şah İsmail'in hâkimiyete yükselişi, “imamın tecellisinin zuhuru” olarak takdir edilmeye çalışılmaktaydı: “Tecellisi zuhur oldu imamın / Havâric görmedi, kör ve ker oldu” (Əliyarlı, 2012: 328, 333). *Âlemârâ* müellifinin itirafına binaen Çaldıran Savaşı'na kadar Şah İsmail'in devamlı zaferler kazanması ve pek çok muharebelerde aktif bir rol almasına rağmen bir kez bile yaralanmaması sonucunda “Kızılbaş cemaati az kalsın yoldan sapacaktı. Onlar her zaman derlerdi ki ‘hami özüdür’ yani [Şah İsmail] Mürteza Ali Aleyhisselam'dır ki gelmiştir” (Sâhib, 1349: 525; Şükrî, 1350: 492). Bu bilgiyi meşhur Safevî tarihçisi İskender Bey Münşî de üstü kapalı bir şekilde teyit etmektedir: “Eğer Çaldıran Savaşı'nda da o hazret (Şah İsmail) galip gelseydi, o zaman Kızılbaş taifelerinden olan naif kişilerin o hazretin şanına dair inancı öyle bir boyuta varırdı ki onların itikat ayağı din ve imanın doğru yolundan saparak onları yanlış tahminlere doğru çekip götürürdü” (Türkman, 2009: 117). İtalyalı Dr. Rota'nın 1508 yılında Halep'te hazırladığı rapora göre Şah İsmail, “kendi saray adamları ve tebaaları tarafından bir peygamber gibi kabul görmekteydi” (Minorsky, 1940: 450). Daha Akkoyunlu Sultan Yakub'un (1478-1490) saray tarihçisi olan Fazlullah b. Ruzbihan Huncî, İsmail'in dedesi Şeyh Cüneyd'in ve babası Şeyh Haydar'ın kendi müritleri tarafından ulûhiyete varacak derecede kutsandığını belirtmiştir (Örs, 1998: 87). XVI. yüzyıl başlarında Azerbaycan'a seyahat etmiş bulunan Venedikli bir tüccara göre Şah İsmail kendi halkı ve bilhassa askerleri tarafından sevilmekte ve kendisine bir tanrısallık biçilmekteydi; buna karşın şahın kendisi “Tanrı veya Peygamber diye ta-

nımlanmasından hiç hoşlanmazdı” (Grey, 1873: 206). Akkoyunlu tarihçisinin konuyu çarpıttığını ve Batılı gezginlerin meselenin inançsal boyutunu tam olarak kavrayamadıklarını düşünsek bile yine de şahın kendi taraftarlarınca olağanüstü ve mukaddes bir şahsiyet olarak görüldüğünü söyleyebiliriz. Fakat Çaldıran Savaşı’nın ardından durum değişti: “İsmail’e düşmanları karşısında üstünlük sağlayan fanatik mesyanizm, yeni devletin temel kurumlarını oluşturan veya değiştiren geçerli bir inanç sistemi haline gelmedi, gelemedi. Çaldıran yenilgisinden sonra Sufi Kızılbaşların adanmışlık hevesi yok oldu. Buna rağmen mutlak otokrasi tutumu, Safevî şahlarında mürşid-i kâmil rolünün mirası olarak kaldı” (Banani, 1978: 85). Bununla birlikte Şah İsmail, çok sonraları bile bazı inanç topluluklarınca Hz. Ali’nin tecellisi olarak görülmeye devam etmekteydi. Örnek olarak Güney Azerbaycan’ın Makü yöresindeki Karakoyunlu topluluğuna işaret etmek mümkündür (bk. Gordlevsky, 2011: 107).

Azerbaycan Safevî Devleti’nin kurucusu olan Şah İsmail, babası tarafından seyyid oldukları söylenen Erdebilli Türk şeyhleri soyundan gelmek ve bu vasıtayla hâkimiyet meselesinde velâyet prensibini öne sürmek suretiyle kendi saltanatının Hz. Ali hilafetinin bir devamı olduğu iddiasında bulunmakla beraber annesi tarafından da Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan’ın torunuydu ve kendisini bu hanedanın yasal mirasçısı olarak görmekteydi (Roemer, 1986: 339, 341; Efendiyev, 1981: 36). Akkoyunlu ve Safevî sülaleleri arasındaki selef-halef ilişkisi, dönemin birtakım kaynaklarına yansımıştır. *Âlemârâ*’da Şah İsmail’in 1501 yılında hâkimiyete yükselişi ile ilgili bölüm, “Şah İsmail’in Tebriz’de Hasan Padişah’ın tahtına oturması” olarak adlandırılmıştır (Sâhib, 1349: 59-60; Şükrî, 1350: 63). İsmail, Tebriz’e giriş yaptıktan sonra dedesi Uzun Hasan’ın altın tahtına oturarak kendisini şah ilan etmişti. Bu eylemin bir tesadüf olmadığına kuşku yoktur. Bu adımı atan genç hükümdar, kendisinin Akkoyunlu hanedanının yasal mirasçısı olduğunu sergilemekteydi. Ayrıca Şah İsmail, Uzun Hasan’ın torunu ve mirasçısı olarak iktidara geçtikten sonra bütün Akkoyunlu valilerine mektup yazarak kendisine itaat etmeleri talebinde bulunmuş (Sâhib, 1349: 61; Şükrî, 1350: 65) ve gerek askerî gerekse de siyasi yöntemlerle 1508 yılına değin Akkoyunlu Devleti topraklarının tamamını kendi hükmü altına almayı başarmıştı.

Âlemârâ’da Şah İsmail’in kendi dilinden onun hâkimiyeti şu şekilde tanımlanmaktadır: “Bugün devlet Hasan Padişah’ın hanedanından alınmış ve onun kızınının öğ-

luna geçmiştir... Ve ben, cihanı zulüm ve taşkınlık ehlinin vücudundan arındırma ve Allah'ın velisi olan Ali'nin doğru dinini yaygınlaştırma konusunda Allah'ın ve âlâhazret masum imamların tarafından izin almışım" (Sâhib, 1349: 201; Şükrî, 1350: 111). Şah İsmail'in bu sözlerinden de belli olduğu üzere yeni kurulmuş olan Safevî hâkimiyeti, Akkoyunlu padişahları ile olan akrabalık ilişkileri ve Peygamber soyunun temsilcisi olmak iddiaları gibi iki temel ilkeye dayanmaktaydı. Ayrıca Safevî hükümdarı kendi iktisadi siyasetinde Hasan Padişah'ın kanunlarından faydalanmaktaydı (Sâhib, 1349: 95; Anonim, nr. 761, vr. 24b; Efendiyev, 1961: 100).

Şah İsmail uluslararası ilişkilerde de Uzun Hasan'ın yasal mirasçısı olarak pozisyon almaktaydı. Kendisi komşu devletlerle sınır ve toprak tartışmaları sırasında haklı olduğunu göstermekten ötürü bu argümandan yararlanmaktaydı. Örneğin Çaldıran Savaşı öncesinde Sultan Selim tarafından Akkoyunluların eski başkenti Diyarbakır'a hak iddiasında bulunulmasına karşılık veren Şah İsmail, böylesine bir iddianın geçersizliğini ve söz konusu bölgenin Uzun Hasan'a mahsus olduğunu öne sürerek; "Zatıâlimizle Hasan Padişah'ın vilayetinin kavgasını yapma hakkına sahip değilsiniz" diye itirazda bulunmak suretiyle söz konusu bölge üzerinde kendisinin hak sahibi olduğunu öne sürmüştür (Sâhib, 1349: 512; Şükrî, 1350: 473). Şah İsmail daha 1508 yılında Sultan II. Bâyezid'e gönderdiği bir mektupta kendisini "Akkoyunluların yasal mirasçısı olarak gördüğünü" açıklamıştır (Kılıç, 2006: 46). Ayrıca Şeybânî Han'ın eski Akkoyunlu toprağı olan Kirman vilayetine saldırısını kınayan mektubunda Şah İsmail, Kirman'ın "kendi irsî topraklarının bir parçası olduğunu" ifade etmiştir (Şeybânî, 1346: 48-49). Buna cevaben Şeybânî Han da kendi mektubunda Şah İsmail'i "Akkoyunlu Türkmenleriyle akrabalık ilişkilerine dayanarak hâkimiyet iddiasında bulunmakla" suçlamıştır (Abbasslı, 1981: 5).

Ele aldığımız kaynaktan anlaşıldığı üzere Safevî sarayında yabancı devletlerin elçilerinin resmî kabul törenleri esnasında Şah İsmail'in Uzun Hasan'ın padişahlık tahtına (taht-ı pâdişâhî-i Hasan Pâdişâh) oturarak heyetleri kabul etmesi mühim bir protokol kuralıydı (Sâhib, 1349: 146; Anonim, nr. 761, vr. 37b). Bu davranışıyla Şah İsmail yabancı devletlerin dikkatine kendisinin Uzun Hasan'ın mirasçısı olduğunu sunmak istemekteydi. Diğer bazı hanedanların ve komşu devletlerin temsilcilerinin de Şah İsmail'i Akkoyunlu Devleti'nin yasal mirasçısı olarak kabullendikleri yine bahse konu eserden belli olmaktadır. Bu açıdan Dulkadiroğulları Beyliği hükümdarı Alaüddeve Bey'in Şah İsmail'e gönderdiği mektuptaki şu

ifadeler özellikle dikkat çekicidir: “Duymuşuz ki mertlikten ve merdanelikten bir pay sahibisin ve huruç etme iradesi sergileyerek İran’ı Hasan Padişah’ın evlatlarından almışsın. Lakin sen bîgâne (yabancı) değilsin ve [Akkoyunlularla] aynı sülaledensin” (Sâhib, 1349: 200; Şükrî, 1350: 110).

Böylece zikredilen kaynaktan da anlaşıldığı üzere Şah İsmail siyasi faaliyeti boyunca kendisini Uzun Hasan’ın yasal mirasçısı olarak görmüş ve onun iktidarının meşruiyetinin sağlanmasında bu etkenin rolü az olmamıştır. *Âlemârâ*’daki bu bilgilerle örtüşen yorumlara Şah İsmail’in huzurunda bulunmuş olan Venedik elçisi Constantino Lascari’nin raporunda (bk. Mahmudov, 1991: 124) ve diğer kaynaklarda da rastlanmaktadır (Herevî, 1383: 1-2; Cünâbedî, 1378: 96; Davrijetsi, 1973: 444; Kanakertsi, 1969: 37). Osmanlı tarihçisi Gelibolulu Âli Efendi, Şah İsmail’in baba tarafından seyyid, anne tarafından ise Akkoyunlu sülalesine mensup olduğu gerekçesiyle hem mürşitlik hem de şahlık iddiasında bulunduğunu yazmaktadır (bk. Yıldırım, 2008: 501).

Anonim müellifin kendi eserinde Safevîleri Akkoyunluların mirasçısı olarak yansıması, XVII. yüzyılın ikinci yarısında bile Safevî Devleti tebaalarının bu devleti Akkoyunlu saltanatının bir devamı olarak gördüklerini göstermektedir. Bu tespit, İran üzerindeki Türk hükümlerinin arz ettiği devamlılığı ve Safevîler ile daha önceki Türk hanedanları arasındaki miras bağı inkâr etmek suretiyle Safevîlerin “İran milli devletini” ihya ettiği iddiasında bulunan modern İran tarihçiliğindeki konseptin (bu konuda bk. Efendiyev, 1978: 126) esaslı bir şekilde yanlış olduğunu ispatlamaktadır. Aslında Safevîlerin saltanatı İran’da Gaznelilerden Kaçarlara değin süregelen Türk hâkimiyetinin mühim bir parçasını oluşturmaktadır. Safevîler kendilerini Akkoyunlular aracılığıyla önceki Türk sülalelerinin mirasçısı olarak takdim ediyorlardı. *Âlemârâ*’da ve diğer kaynaklarda Şah İsmail, defalarca eski Türk hükümdarlarına özgü hakan unvanıyla anılmaktadır (Sâhib, 1349: 76, 132; Şükrî, 1350: 3, 74; Rumlu, 2017: 354-447; Türkman, 2009: 13, 33, 69, 70, 72).

Eski Akkoyunlu memleketlerine sahiplendikten sonra büyük bir fatih olma iddiasında bulunan Şah İsmail, Osmanlı ve Şeybânîlerin tehditleri karşısında sadece savunma pozisyonu almayı düşünmüyor, kendisi de kapsamlı işgal planları kuruyordu. *Âlemârâ*’da onun kendi dilinden “Rum ülkesi üzerine sefere çıkma”, “Tokat’tan başlayarak Üsküdar’a değin” bütün Anadolu’yu, Türkistan’da ise “Ceyhun ırmağı kenarından Deşt (Deşt-i Kıpçak) ve Hitay vilayetlerine kadar” uzanan

geniş toprakları fethetme gibi niyetleri açıklanmaktadır (Sâhib, 1349: 344, 471; Şükrî, 1350: 396, 510). Bahsi geçen eserde anlatıldığı üzere Şah İsmail, 1510 yılında Merv yakınlarında Özbek hükümdarı Şeybânî Han'ın mağlup edilmesi ve öldürülmesi ile biten meşhur zaferinden sonra Çin imparatorunu (Fağfûr-i Çin) bile tehdit etmeye niyetlenmişti (Sâhib, 1349: 331; Şükrî, 1350: 374). Aynı zaferin ardından Safevî padişahı kendisini "Türkistan tahtının ve tacının mirasçısı" olarak lanse etmeye başlamıştı (Şükrî, 1350: 325; Anonim, nr. 9421, vr. 85b). Şah İsmail'in işgal planlarının açıklanması bakımından büyük önem arz eden bir şiiri, *Âlemârâ*'nın bu konudaki bilgilerini teyit etmektedir: "Kamu Rum u Çin ü Horasan u Şam / Açar bir bey yiğit bunları tamam". Veya: "Alıp Şam u Rum'u musahhar kılıp / Pes ondan hevâ-yı Frenk eylerem" (Minorsky, 1942: 1041a). Pir Sultan Abdal'ın aşağıdaki dizelerinden anlaşıldığı üzere şahın Anadolu'daki taraftarları da bu fetih planlarını desteklemekteydiler: "Hak'tan inayet olursa / Şah Urum'a gele bir gün / Gazada bu zülfikarı / Kâfirlere çala bir gün... Çeke sancağı götüre / Şah İstanbul'a otura / Frenk'ten yesir getire / Horasan'a sala bir gün" (Sümer, 1992: 70). Alman müsteşrik Helmut Braun'un tabirince diyecek olursak; "Onun maksadı kendisinin ve takipçilerinin hâkimiyetini bütün istikametlerde olabildiğince uzaklara yaymak ve bu hâkimiyeti din de dâhil olmak üzere elinde bulunan bütün vasıtalarından yararlanmak suretiyle korumaktı... Onun kurduğu devletin temelini sağlam ve devamlı olduğu kanıtlanmıştır. O, kendi potansiyelini somut bir biçimde ortaya çıkarma becerisine sahipti ve kendisini sınırsız fetihler yapma hırsından alıkoymuyordu" (Braun, 1969: 189).

Fakat Çaldıran Savaşı'nın ardından Şah İsmail, büyük fetihler ve meydan muharebeleri hakkında düşünmeyerek yalnız kendi devletinin bütünlüğünü sağlamaya, doğu hudutlarını Özbeklerin, batı sınırlarını Osmanlıların saldırılarından korumaya ve Güney Kafkasya'da Safevî hâkimiyetini pekiştirmeye çaba göstermiştir.

3. Kumandanlık Mahareti ve Kişisel Kahramanlıkları

Âlemârâ üzerinde yaptığımız incelemelere göre söz konusu kaynakta Şah İsmail zamanında Kızılbaş ordusunun irili ufaklı 100'e yakın savaşı tespit edilmiştir. Bunların yaklaşık üçte bir kısmından daha fazlası şahsen İsmail'in kumandanlığında yürütülmüş ve o, katıldığı savaşıardan sadece birini - Osmanlılara karşı yaptığı Çaldıran Muharebesi'ni - kaybetmiştir. Şah İsmail profesyonel süvari ordusuna güvenerek, açık savaşı tercih eder ve kendi rakiplerini çoğu zaman eski Türk savaş

geleneklerine dayanarak mağlup etmeyi severdi. Şah İsmail'in askerî taktiğinde sürat ve çabukluk en önemli etkenlerdi. Onun savaş anlayışında savunma kavramına yer yoktu. Meydan muharebelerinde esas itibarıyla düşmanın saflarını kesin bir saldırıyla kanatlardan yarmakla zafer kazanmayı tercih ederdi. Ayrıca geri çekilme imitasyonu yaparak düşmanı pusuya düşürmeyi öngören “Turan taktiği” veya “Kurt oyunu” adlı manevrayı maharetle uygulardı. Şirvanşah Ferruh Yesar'a karşı Cebani/Çobanı (1500), Akkoyunlu Elvend'e karşı Şerur (1501), Akkoyunlu Murad'a karşı Almabulağı/Almakulağı ovalarında (1503), Dulkadiroğlu Alaüddeve Bey'e karşı Ceyhan kıyılarında (1507), Özbek hükümdarı Şeybani Han'a karşı Merv civarında (1510), Orta Asya hanlarının birleşik kuvvetlerine karşı Ceyhun ırmağı sahilinde (1513) ve Osmanlı Sultan Selim'e karşı Çaldıran ovasında (1514) yaptığı savaşlar kendisinin en büyük meydan muharebeleridir (Sâhib, 1349: 625; Anonim, nr. 761, vr. 162b). Sadece meydan muharebelerinde değil, şehir ve dağ savaşlarında da kumandanlık maharetini ispat etmeyi başarmıştı. İran'ın mühim şehirlerinden olan İsfahan ve Yezd'i muhasara ve sokak çatışmaları neticesinde fethetmesi (Sâhib, 1349: 96-104, 138-139; Şükrî, 1350: 83-86, 102-103), Emîr Hüseyin Kiya Çelâvî'ye karşı Mazenderan'ın güçlü istihkâmlara sahip dağlık arazilerinde ve Lur hükümdarı Melikşah Rüstem'e karşı Luristan vilayetinin dağlarında yaptığı başarılı operasyonlar bu hususta birer örnektirler (Sâhib, 1349: 115-132, 171-179; Şükrî, 1350: 93-99, 130-135). Güç dengesinin rakibin lehine olduğu birçok savaştan galip ayrılması, Şah İsmail'in kumandanlık yeteneğinin göstergesidir. Çaldıran mağlubiyetine gelince, *Âlemârâ* yazarı bunun sebebini Şah İsmail'in kendini beğenmişlik yaparak mümkün kuvvetlerin tamamını toplamaksızın devasa Osmanlı ordusuna karşı kesin savaşa girmesi ve Osmanlıların sayı açısından daha kalabalık olmalarının yanı sıra ateşli silahlardan yararlanmaları ile açıklamaktadır (Sâhib, 1349: 520, 523-524; Şükrî, 1350: 477, 489-490).

Şah İsmail savaşta şeref ve mertliği en mühim ilkeler olarak görmekteydi. 1513 yılında Ceyhun ırmağı kıyısında gelmiş olan Şah İsmail, Özbeklerin ve Kazakların kalabalık kuvvetlerinin nehrin öteki sahiline geldiğini gördüğünde, Kızılbaş komutanlarından biri yüzen köprü'nün ipini kesmek ve sandalları ırmağın Safevîler elindeki kıyısına çıkarmak suretiyle rakip ordunun Safevî ordugâhının bulunduğu kıyıya geçmesini engellemeyi önermişse de Şah İsmail bunu bir utanç olarak görmüş, kötü ün kazanma sebebi olarak algılamış ve rakibin rahat bir şekilde ırmağı geçip kendisiyle savaşa girmesine fırsat vermiş, hatta ırmaktaki bütün sandalları

karşıya göndererek onların kolayca nehri geçmelerini sağlamıştı (Sâhib, 1349: 488; Şükrî, 1350: 437).

Almabulağı Savaşı öncesinde Kızılbaşlar Osmanlıların Akkoyunlulara verdikleri 20 adet topu ele geçirseler de savaş sırasında “Süleyman gibi şanlı hakan (Şah İsmail) tophaneyi kullanmamayı emretmişti” (Sâhib, 1349: 76; Anonim, nr. 761, vr. 20a). Zira Şah İsmail, ateşli silahlardan, özellikle de toplardan nefret eder, “namerdin mertten ayırt edilmesi ve belirlenmesi için kılıç çekmenin” gerektiğine vurgu yapar, topları kullanmanın namert işi olduğunu söylerdi (Sâhib, 1349: 523; Şükrî, 1350: 489). Kendisinin ateşli silahlara karşı olumsuz yaklaşımı, Çaldıran Savaşı'ndan bir gün önce Sultan Selim'e yapmış olduğu çağırından da açıkça görülmektedir. Rivayete binaen Şah İsmail bu çağırısında Sultan Selim'i “erkekçe savaşmaya” ve “tophaneden yararlanmamaya” davet etmiş, Sultan Selim bu teklifi kabul etmişse de savaş sırasında topları kullanmak suretiyle vaadini çiğnemiş ve bu husus, Kızılbaşların mağlubiyetine sebebiyet veren en önemli faktör olmuştu (Sâhib, 1349: 523-524; Şükrî, 1350: 489-490). *Âlemârâ*'da aktarılan bu rivayet, abartılı olsa bile Şah İsmail'in ateşli silahlar aleyhindeki tutumunu sergilemesi açısından dikkat çekicidir. Oktay Efendiyev'in kanaatince; “I. Şah İsmail zamanında Safeviler ateşli silahın kullanımını insanlığa aykırı bir davranış ve korkaklık, cesaret-sizlik belirtisi olarak görüyorlardı” (Efendiyev, 1981: 61).

Şah İsmail, katıldığı savaşlarda sadece becerikli bir kumandan olarak değil, aynı zamanda yenilmez bir pehlivan olarak da ün kazanmıştı. Müellifimizin anlattığı üzere savaşlarda “kendisini herhangi bir kimseye ulaştırsaydı, onu bir darbeyle yere indirirdi”, hatta bazen rakibin “kafasına öylesine darbe indirirdi ki kılıç onun kemerine kadar inerek onu ikiye bölerdi” (Sâhib, 1349: 45, 523; Şükrî, 1350: 49, 488-489). Güçlü kılıç darbeleriyle rakibini “salatalık gibi doğrardı” (Sâhib, 1349: 78; Anonim, nr. 761, vr. 20b). Savaş sırasında düşman ordusunun ünlü bahadurlarıyla teke tek çarpışmaya girmekten çekinmezdi: Melik Feyyaz, Arap Naim, Pehlivan Muhsin, Polad Sultan, Ebülhayır Han, Malkoçoğlu vd. gibi kendi zamanının en meşhur komutan ve pehlivanlarını teke tek çarpışmalarda yenerek yere sermişti. Ayrıca isabetli ok atışı yapma becerisi vardı. Bazen attığı okun ucu düşmanın kafasının arkasından çıkardı (Sâhib, 1349: 478; Şükrî, 1350: 424). Şah İsmail'in savaş sırasında “insanlara destanlardaki Rüstem'i unutturabilecek yiğitlikler gösterdiğini” (Sâhib, 1349: 164; Anonim, nr. 761, vr. 42b) belirten *Âlemârâ* yazarı, “hiçbir

kimsenin kılıç sallamada, güç sergilemede, pehlivanlıkla ve şecaatte o şehriyâra ulaşamadığını” ifade etmektedir (Sâhib, 1349: 235; Şükrî, 1350: 153).

Çetin ve çıkmaz durumlarda bütün orduyu peşinden ileri götürmeyi ve galip gelmeyi başarırdı. Şirvan’a yaptığı sefer esnasında Kura ırmağının, Irak’ta operasyonlar yürütürken Dicle nehrinin geçilmesiyle ilgili problem ve tereddütler yaşanırken İsmail ilk olarak bizzat kendisi atıyla beraber suya dalmış ve askerlerini de peşi sıra götürerek orduyu kayıpsız bir şekilde ırmaktan geçirmeye muvaffak olmuştu (Sâhib, 1349: 53, 163; Şükrî, 1350: 58, 126). Hemedan civarındaki Almabulağı (veya Almakulağı) savaşında Sultan Murad’ın askerleri süratli Kızılbaş süvarilerine karşı savaş safları önünde ateş yaksalar da yine Şah İsmail hiç çekinmeden kendisini “bu yakıcı ateşe” atarak geçip gitmiş ve Kızılbaşlar da onun peşinden hareket etmişlerdi (Sâhib, 1349: 76; Anonim, nr. 761, vr. 20a). Süvari Kızılbaş ordusu başlıca olarak düz zeminde ve açık arazilerde operasyonlar yürütmeye alışık olduğundan bazen kalelerin alınması veya dağlarda savaşmak onlar için problem teşkil ediyordu. Böylesine zor anlarda yine Şah İsmail öne çıkar ve şahsî fedakârlığı sayesinde savaşın kaderini hallederdi. Örneğin dağlık arazide bulunan Gülhandan kalesine hücum sırasında kendisi şahsen ordunun önünde gitmiş, “kılıç darbesiyle kale kapısının çerçevesini kırarak”, kaleye ilk kendisi dâhil olmuştu (Sâhib, 1349: 116; Anonim, nr. 761, vr. 30a). Mazenderan hükümdarlarından Emîr Hüseyin Kiyâ Çelâvî’ye karşı savaş esnasında Mârânkûh dağı etrafında ırmağın akış güzergâhını değiştirirken Şah İsmail eline kürek alarak askerlerle birlikte çalışmıştı (Sâhib, 1349: 130; Anonim, nr. 761, vr. 33a).

4. Manevi Özellikleri

Kimi araştırmacılar, Şah İsmail’i çok kan akıtmak ve merhametsiz olmakla itham etmektedirler (Yazıcı, 1979: 278; Novoseltsev, 1999: 101). Halbuki o, çoğu zaman en zayıf rakiplerine bile muharebeden önce “savaşa ve harbe gerek duyulmaması için” barış teklif eder, yalnız kesin ret cevabı aldıktan sonra askerî operasyonlara başlardı (Sâhib, 1349: 44, 67, 103, 118, 161, 190, 198, 356, 477, 579). Hiçbir zaman yendiği ordunun peşinden giderek onları takip etmez ve sağ salim kaçıp kurtulmalarına imkân tanır (Sâhib, 1349: 159, 393, 509; Şükrî, 1350: 118, 133, 141, 302, 341, 444, 469, 504, 512). “Aman vermek imandandır” diyen (Sâhib, 1349: 65; Şükrî, 1350: 174) Şah İsmail teslim olanları bağışlar, hatta onları kendi hizmetkârları sırasında kabul ederdi (Sâhib, 1349: 45, 52, 79, 120, 164, 187, 239, 478; Şükrî, 1350: 49, 56, 69, 95, 127,

135, 157, 425). Fakat politik ve ideolojik açıdan ciddi rakip olarak gördüğü şahıslara karşı acımasız davranır, onları diri diri yahut cesetlerini yakar, Şiiiliğin yaygınlaşmasına açıkça itiraz edilen yerlerde şiddet uygulanmasını ve kıyımlar yapılmasını makbul görürdü (Sâhib, 1349: 49, 132, 139, 515; Şükrî, 1350: 54, 99, 103, 480-481). Hindistanlı Müslüman tarihçi Gulâm Server, Şah İsmail'in "dostları ile münasebetlerde şefkatli, düşmanlarına karşı ise acımasız, merhametsiz ve hatta zalim olduğunu" yazar (Server, 1384: 123). August Müller ve İlya Pavloviç Petruşevskiy'nin ifade ettikleri üzere bu tür gaddarlıklar Şah İsmail'in kişiliğinden değil, onun yaşadığı dönemin gerçeklerinden kaynaklanmaktaydı (Müller, 1896: 392; Petruşevskiy, 1949: 244). Çocuk yaşlarında babasını, ağabeyini kaybetmiş, hapse atılmış, annesinden ayrı kalmış, büyük zorluklara sine germiş olan Şah İsmail'in psikolojisine bütün bu faktörlerin kendi etkisini bırakmaması mümkün değildi ve o, daha sonraki faaliyetlerinde düşmanlarından intikam alma fırsatını ihmal etmemişti. Çünkü ihmalkâr davrandığı takdirde rakiplerinin onu da dedesi, babası, ağabeyi gibi mahvedeceklerini iyi biliyordu. Buna rağmen Şah İsmail askerî operasyonlar yürütülen bölgelerde direniş göstermeyen sivil halkın zarar görmesine razı değildi. Örneğin kendisi Horasan'daki Tabes bölgesine akın yaparken Kızılbaşlar tarafından esir alınmış olan sakinlerin derhal serbest bırakılmasını emretmişti (Sâhib, 1349: 142; Şükrî, 1350: 96).

Bazı müellifler 1501 yılında Tebriz'de Şah İsmail'in kendi annesi Alemşah Begüm'ü Akkoyunlu mutaassıbı olduğu gerekçesiyle öldürdüğünü iddia etmişlerse de (Hüseyin, 1961: 426b) bunun gerçekte yakından uzaktan alakası yoktur ve bu iddia, Şah İsmail'in düşmanları tarafından uydurularak yaygınlaştırılmış iftiradan başka bir şey değildir. Şah İsmail, annesine daima saygıyla yaklaşmış, hatta kendi şiirlerinde onu Hz. Fatıma'ya benzetmiştir (Şah İsmail, 2006: 280; Minorsky, 1942: 1031a). Safevî döneminin tarihçileri Alemşah Begüm'ü büyük ihtiram içeren unvanlarla anmışlardır (Türkman, 2009: 65). Alemşah Begüm hiçbir zaman Akkoyunlu hanedanının taassubunu gözetmemiş, dönemin siyasi çekişmeleri sırasında her zaman kocasının ve oğullarının yanında durmuştur. Erdebil'de yaşayan Alemşah Begüm, 1499 yılında Gilan'dan Erdebil'e doğru hareket eden İsmail'e mühim istihbarat bilgilerinin ulaşmasını sağlamış, 1500 yılının ilkbaharında oğluyla Erdebil'de görüşmüştür (Sâhib, 1349: 46, 49; Şükrî, 1350: 50, 54). *Âlemârâ*'ya göre 1503 yılında Şah İsmail İsfahan'ı fethederken Alemşah Begüm hayattaydı (Şükrî, 1350: 174; Anonim, nr. 9421, vr. 29b). Adı geçen hanımın Erdebil'deki Şeyh Safi Türbe-

si'nin avlusunda, Allah Allah Kümbeti'nin yanı başında bulunan mezar taşı üzerindeki epigrafik kitabe onun 929/1522-1523 tarihinde vefat ettiğini göstermektedir (Gülmuğanîzâde-asl ve Yûsufî, 1384: 263-283). Bütün bu olgular Şah İsmail'in annesi Alemşah Begüm'ü güya 1501 yılında öldürdüğü ile ilgili iddiaların tamamen tutarsız olduğunu kanıtlamaktadır. Aslında ana kaynakların somut bilgilerine göre Şah İsmail kendi öz annesini değil de Şeyh Haydar'ı öldürmüş olan Akkoyunlu komutanlarından biriyle evlendiği için babasının bir diğer eşini yani üvey annesini idam ettirmiştir (Grey, 1873: 52).

Şah İsmail ordunun sorunlarına dikkatli bir yaklaşım sergiler, her bir askerin ihtiyaçlarıyla ilgilenir, “atı zayıf olanlara kendi şahsî ahırından at bağışlar, zırh olmayanlara cephaneden zırh hediye eder ve herkese layık olduğu kadar lütuf gösterirdi” (Sâhib, 1349: 76; Anonim, nr. 761, vr. 20a). Çoğu zaman ele geçirilmiş olan ganimetin ekseriyetini orduya dağıtırdı. Savaşlarda “şehitlik derecesine ulaşmış bulunan sufilerin evlatlarına öncelere nazaran daha fazla şefkat gösterir, onları yüce makamlara yükseltirdi” (Sâhib, 1349: 170; Anonim, nr. 761, vr. 44a). Hususi kahramanlıklar sergilemiş olan şahıslara kıymetli ödüller verirdi (Sâhib, 1349: 355; Şükrî, 1350: 298). Ordusunda yaptığı rütbe yükseltmelerinde ve makam atamalarında soyluluk ve nesebin ciddi bir etkisi yoktu. Buna karşılık yiğitlik ve beceri ön planda tutulmaktaydı (Sâhib, 1349: 229; Anonim, nr. 761, vr. 59b). Fakat savaşlarda ihmalkârlık ve korkaklık yapanları, kim olursa olsun, sert bir şekilde cezalandırırdı (Sâhib, 1349: 471-472, 531-533; Şükrî, 1350: 417-418, 498-500). Askerlerine harp sırasında çekingen davranmamayı öğütleyerek; “Ey dostlar, mertlikle namertliğin arasındaki mesafe bir adımdır” diye uyarıda bulunurdu (Sâhib, 1349: 470; Şükrî, 1350: 417).

Devlet yönetiminde ideolojik olarak Şiiliğe dayanan Şah İsmail, dinî ideolojiyi sadece siyasi bir alet şeklinde kullanmayı düşünmez, içten inandığı bu mefkûreden kaynaklanan ilkelerin hayata geçirilmesini kendisi için kutsal bir borç bilirdi. Yalnızca hâkimiyet uğruna mücadele vermeyi makbul görmez ve kendisinin hak bildiği mezhebe revaç vermekten ötürü çarpıştığını dile getirirdi (Sâhib, 1349: 58; Şükrî, 1350: 62). Kendi sapkınlıklarıyla meşhur olan Huzistan hükümdarı Melik Feyyaz ona servet vermek karşılığında canını kurtarmak istese de Şah İsmail maddi nimetler uğruna değil, akide uğruna savaştığını belirtmiş, “benim senin malına ve mülküne hiç bir tamahım yoktur” diyerek, Feyyaz'a karşı savaşı sonuna kadar

sürdürmüştü (Şükrî, 1350: 137; Anonim, nr. 9421, vr. 13a). Kaynakların tanıklığına göre o, servet uğruna savaşmadığını göstermek için kendi askerlerine 1500 yılında Şirvan'a yaptıkları akın sırasında Şirvanşah hazinesinden ele geçirdikleri mücevherleri ve diğer ganimetleri tamamen suya dökmelerini emretmişti (Kazvîni, 1378: 115; Məmmədova, 1991: 26).

Devlet işlerinde kendi emîrleri ve devlet erkânıyla meşveret etmeyi sevsede düşünce farklılıkları ortaya çıktığında çoğu zaman kararlılık göstererek kendi görüşlerini onlara kabul ettirmeyi başarırdı. Peygamber soyunun ardılı, "kutsal hâkimiyetin" temsilcisi, "velâyet hanedanının" halefi olarak hüküm süren Şah İsmail, idari meselelerde hakka ve adalete dikkat etmeye çalışırdı. Anonim müellif onu "adaletli ve reayayı seven hükümdar", "insaflı ve mürüvvetli padişah" diye anmaktadır. Şöyle ki Şah İsmail muhtelif yerlere uğradığında sakinlerle görüşür, onların problemlerini dinler, adaletsizliğe uğrayanların hakkını geri verir, "fakirlerin ve reayanın haliyle ilgilenir", "reayaya ve hizmetkârlarına yardımda bulunur", miskinlere bahşişler dağıtır, devlet işlerinde adalet sergilerdi (Sâhib, 1349: 95, 160, 249, 340, 386, 500; Şükrî, 1350: 121, 129, 137, 176-177, 272). Malın ve canın ebedi olmadığını belirten Şah İsmail, hizmetinde bulunanlara dünyada iyi ameller yaparak nam kazanmak suretiyle güzel hatıra bırakmayı önerirdi (Sâhib, 1349: 411; Şükrî, 1350: 359). Oktay Efendiyev'in değerlendirmelerine bakacak olursak, Safevî döneminin kaynakları Şah İsmail'in siyasetini, halkla olan ilişkilerini olumlu biçimde değerlendiriyor, onun âdil ve cömert bir hükümdar olduğunu zikrediyorlar (Əfəndiyev, 1996: 42).

Dine dayalı bir devlet kurmasına rağmen bazı araştırmacılar Şah İsmail'in alkol bağımlısı olduğunu iddia etmişlerdir. Örneğin Faruk Sümer, Şah İsmail'in "minyatürlere göre uzun bıyıklı, matruş, Türkmen yüzlü beyleriyle gece gündüz içtiğini" belirtmiştir. Ünlü tarihçi, minyatürlerde resmedilmiş olan bardakların içindeki içeceğin şarap olduğunu nasıl belirlediğini ifade etmese de, "içkiye karşı aşırı düşkünlüğü onun genç yaşta hayata veda etmesinde herhalde çok mühim bir âmil olmuştur" diye bir iddiada bulunmuştur (Sümer, 1992: 38, 57). Gerçek şu ki Şah İsmail, Müslüman Türk hükümdarları arasında şarap içen ilk ve son şahıs değildir. Selçuklu, Timurlu, Karakoyunlu, Akkoyunlu, Osmanlı vs. gibi sülalelere mensup diğer pek çok padişahların da şarap içtikleri bilinmektedir. Bazı yazarlar Çaldıran Savaşı'ndan önce Kızılbaş ordusunun şarap içerek sarhoş olduklarını ifade etmek-

tedirler (Lütfi Paşa, 2001: 213; Şah Təhmasib, 1996: 35; bu konuda bazı eleştiriler için bk. Özdemir, 2018: 227-228). Ancak ele aldığımız diğer kaynaklar Şah İsmail'in orduda şarap içilmesine ve sarhoşluğa karşı olumsuz bir yaklaşım içinde olduğunu göstermektedir (Sâhib, 1349: 202; Şükrî, 1350: 112; Bicen, 1086: 252). İfrat derecede işret yapılmasından hoşlanmayan Şah İsmail kendi ülkesinin etrafında daima at cevelan ettirmesiyle övünüyordu ve hatta Timurlu hükümdarı Sultan Hüseyin Baykara'nın kendisine hediye olarak yolladığı dansözler grubunu da öfkeyle geri çevirmişti (Abbasi, 1981: 21).

Dinî ideolojiyi öne çıkararak kendi saltanatına kutsiyet addetmeye çalışan Şah İsmail, ibadete özel bir önem verirdi. Onun Irak'taki Kerbela, Necef, Kâzimeyn, Samarra ziyaretgâhlarında, İmam Rıza'nın Meşhed'deki türbesinde hususi ayinler icra ettiği malumdur. Kendisi hatta Necef'teki Hz. Ali Türbesi'nde saatlerce tek başına ibadet etmişti (Sâhib, 1349: 167-168; Şükrî, 1350: 128). Bazen de bütün geceyi uykusuz kalarak münâcat yapardı (Sâhib, 1349: 621; Şükrî, 1350: 80, 83). Ne olursa olsun, daima edep ve erkânı gözetirdi. Hatta hakaret içeren mektup ve taleplerle gelmiş olan Özbek elçileriyle bile nezaketle sohbet etmiş, etik kurallar çerçevesinden ayrılmamış ve onlara bahşişler vererek geri göndermişti (Sâhib, 1349: 310-311; Şükrî, 1350: 259).

5. Şairliği, Eğlenceleri ve Özel Hayatı

Anonim müellif, Şah İsmail'in bilgin bir devlet başkanı olduğunu belirtir ve onu "saltanat ve bilgi deryasının incisi" diye över (Şükrî, 1350: 448-449). *Âlemârâ*'da Şah İsmail'in şairliğine de temas edilmekte ve Hz. Ali'nin methi için bedaheten 35 beyitten oluşan bir kaside söylediği hatırlatılmaktadır (Sâhib, 1349: 528; Şükrî, 1350: 497). Tek seferde bedaheten bu kadar beyit söyleyebilmesi Hatâî'nin şairlik yeteneğinin yüksek seviyede olduğunun bir göstergesidir. Gerçekten de Şah İsmail'in Hatâî mahlasıyla yazdığı Türkçe divanında Hz. Ali ile ilgili kasidelere rastlamaktayız (Şah İsmail, 2006: 410-415, 418-421).

Kendisi şair olan Şah İsmail edipleri himaye etmekteydi. *Âlemârâ*'da onun Tebrizli halk şairi, derviş Baba Aşkî Teberrâî ile ilişkilerinden bahsedilmektedir. Şöyle ki şah, Baba Aşkî ile daha Tebriz'de Şii hutbesi okunurken tanışmıştı. O zaman Baba Aşkî kalabalığın içinden ileri çıkarak Şah İsmail'in önüne gelmiş ve elinde teberzin (balta) tutarak yüksek sesle teberrâ söylemiş, bu davranışıyla ün kazanmıştı

(Sâhib, 1349: 61; Anonim, nr. 761, vr. 16b). Irak-ı Arab'ın fethinden sonra şahın ordusu ile birlikte kutsal mekânları ziyaret eden Baba Aşkı Teberrâî kendi kasidelerinden birini Necef'te, Hz. Ali mezarı civarında şah için büyük bir şevkle okumuş ve bunun karşılığında İsmail ona padişahlara layık hilat vermiş, ayrıca nakit altın parayla bahşişler sunmuştu (Sâhib, 1349: 168; Anonim, nr. 761, vr. 43a-b). Hayatı ve şiir sanatı hakkında fazla bir bilgiye sahip olmadığımız bu Azerbaycanlı şair sonraları Lala Hüseyin Bey Herat hâkimi iken onun hizmetinde bulunmuş ve 1513 yılında Özbeklerin Horasan'a akını sırasında öldürülmüştü (Sâhib, 1349: 457; Şükrî, 1350: 403-404).

Âlemârâ'da zikredildiği üzere Şah İsmail bazen Tebriz meydanında çevgen yarışması düzenler ve bu müsabakalara şahsen kendisi de katılırdı (Sâhib, 1349: 41; Şükrî, 1350: 45). Onun sevdiği uğraşlardan biri de avdı. Erken gençliğinde balık avına meyleder, sonraları ise aslan, kaplan, geyik, ceylan, yaban eşiği vs. gibi hayvanları avlardı (Fərzəliyev, 1988: 85; Şükürov, 2009: 56-71). *Âlemârâ*'da onun Tarom civarında, Tabes yöresinde, İsfahan etrafındaki Zayenderud nehri sahillerinde, Bağdat etrafında, Luristan'da, Musul'da, Hisar-ı Şadman'da, Çaldıran ovasında, Şirvan'da av yaptığı anlatılmaktadır. Aslan ve kaplan avına özel bir ilgi duyardı ve aslan haberi getirene bir baş eyerli at ile silah vereceğini vaat etmişti (Sâhib, 1349: 169; Anonim, nr. 761, vr. 43b).

Âlemârâ'da Şah İsmail'in sadece iki eşinden söz edilmektedir. Bu esere bakılırsa Şah İsmail, Abdi Bey Şamlu'nun kızı ve Durmuş Han Şamlu'nun kız kardeşi Taçlı Begüm'le evlenmiş, bu nikâhtan karlı bir kış gününde İsfahan'ın Renan köyünde müstakbel Safevi hükümdarı Tahmasb dünyaya gelmişti (Sâhib, 1349: 82; Şükrî, 1350: 169; ayrıca bk. Məmmədov, 1977: 19). Fakat diğer bir bilgiye göre Taçlı Begüm, Şamlu oymağından değildir ve Musullu oymağının emîrlerinden birinin kızıdır (Kazvîni, 1378: 122; Onullahi, 1981: 47; Gündüz, 2009: 224). *Âlemârâ*'ya göre cesur bir kadın olan Taçlı Begüm Çaldıran Savaşı'na şahsen katılarak yaralanmış, savaş meydanından firar ederek iki gün çölde dolaşmıştı. Nihayet Tebriz'e iki konak mesafede kardeşi Durmuş Han'ın veziri Mirza Şah Hüseyin İsfahânî ile karşılaşmış ve onlar hep birlikte tehlikeli bölgeden uzaklaşmak için Merağa yoluna çıkmışlardı. Tam o sırada Şah İsmail, Durmuş Han'ı 300 atlı ile birlikte Taçlı Begüm'ü aramaya göndermişti. Durmuş Han yol üzerinde kız kardeşi Taçlı Begüm'e ve kendi veziri Mirza Şah Hüseyin'e rastlamış ve onları yanına alarak Se-

rab'a gelmişti. "Allah korusun, eğer namus kayserin eline geçerse bundan böyle yaşamanın faydası olmaz" diyen ve o günlerde derin bir üzüntü duyan Şah İsmail yeniden Taçlı Begüm'e kavuşarak onun bir daha savaşa katılmasına izin vermeyeceğini söylemişti (Sâhib, 1349: 533-534; Şükrî, 1350: 501-502). Bazı Osmanlı tarihçilerinin Taçlı Begüm'ün esir edilerek Tacizade Cafer Çelebi ile evlendirildiği yönündeki iddialarının uydurma olduğu anlaşılmaktadır (bk. Savory, 2004: 199-216; Gündüz, 2009: 223-233; Musalı, 2009: 45; Cefiyev, 2017: 149-153). Söz konusu olaylara tanıklık yapan Venedikli müellif, Çaldıran yenilgisinin ardından Şah İsmail'in "Taçlı Hanım adlı eşini ve hazinesini yanına alarak" Tebriz'i terk ettiğini belirtir (Grey, 1873: 121). Meseleyi araştırmış olan Faruk Sümer ise şu sonuca varmaktadır: "Taçlı Hanım, Çaldıran savaşından kaçarak Hoy melikin evine sığınmış, sonra oradan Tebriz'e ulaşmış ve Şah İsmail buna çok sevinmiştir" (Sümer, 1992: 55). Böylece bu kadının esir düşmediği, hatta sonraları Şah Tahmasb zamanında sarayda yaşadığı, devlet işlerine katılım sağladığı ve 946/1539-1540 tarihinde Şiraz'da vefat ettiği kanıtlanmıştır (Onullahi, 1981: 50). Taçlı Begüm'ün yanı sıra Şah İsmail ömrünün sonlarında Şirvanşah II. İbrahim Şeyhşah'ın kızıyla da evlenmişti (Sâhib, 1349: 610; Şükrî, 1350: 588). *Âlemârâ*'da zikredilmemişse de bazı kaynaklarda şahın diğer eşlerinin var olduğuna dair bilgilere rastlamaktayız (Türkman, 2009: 120; Şirazi, 1996: 49; Marağalı, 2003: 18, 34).

Vefatının ardından 4 erkek (Tahmasb, Sam, Elkas, Behram) ve 5 kız (Hanış Begüm veya Han Sitti, Perihan, Mehinbanu, Firengiz, Zeyneb) evladı kalmıştır (Sâhib, 1349: 625; Anonim, nr. 761, vr. 162b; Efendiyev, 1981: 288).

6. Vasiyetleri ve Vefatı

Kaynakların çoğu, Şah İsmail'in vefatı öncesinde Şeki'de avlandığını ifade etmektedir (bk. Efendiyev, 1981: 64). Fakat *Âlemârâ*'ya göre Şah İsmail ömrünün sonunda "avlanmak için Şirvan'a gitmiş", rüyasında babası Şeyh Haydar'ı görünce "ahiret seferinin yakın olduğunu" anlayarak av işlerini yarım bırakıp Erdebil'e dönme kararı almıştı. Şeki ile Şirvan birbirine komşu olduğu ve hatta Şeki Emîrliği bazen Şirvanşahlara bağlı bulunduğu için anonim müellifimiz bir karışıklığa yol vermiş olmalıdır. Yine *Âlemârâ*'ya göre şahın maiyeti Şirvan'dan çıkarken Ulama Sultan Tekelü, şehzade Tahmasp'ı Erdebil'e getirmek için gönderilmişti. Ölümüne az kala İsmail kendi oğlu ve veliahdı Tahmasp'ın yaşının daha küçük olduğundan ve düşmanlarının bundan yararlanabileceklerinden, böylece "kendinin çektiği eziyet

ve zahmetlerin heder olacağından” dolayı rahatsızdı ve bu nedenle de Kızılbaşlara ettiği son vasiyetinde onları devleti koruma adına birliğe beraberliğe davet etmişti: “Sufi olmanın yolu ve usulü, nifaktan vaz geçerek ittifak etmenizdir. Ta ki düşman dört taraftan üzerinize hareket edemesin. Sizin aranızda ittifak olduğu sürece hiç bir padişah Kızılbaşlara karşı savaşmayı göze alamaz. Çünkü onların hepsinin gözünü korkutmuşsunuz”. Ayrıca ünlü Kızılbaş emiri Dev Sultan Rumlu’yu yedi sene boyunca Tahmasb’ın vekili olarak tayin etmiş, ona büyük emirlere ve Kızılbaş ordusuna iyi davranmayı, onları kendinden küstürmemeyi ve Tahmasb 18 yaşına ulaştığında devlet işlerini tamamen ona teslim etmeyi buyurmuştu. Özellikle ölümüne üç gün kala durumu ağırlaşmış, ateşi yükselmiş ve hatta namazı otururken kılmaya mecbur kalmıştı (Sâhib, 1349: 622-623; Şükrî, 1350: 598-599). Böylece 19 Receb 930 / 23 Mayıs 1524 tarihinde akşam vakti Şah İsmail Erdebil’den Tebriz’e doğru giden yolda, Güney Azerbaycan’ın Serab şehri civarındaki Sayın Gediği adlı yerde, İranlı tarihçi Nasrullah Felsefi’ye göre verem hastalığından vefat etmişti (Felsefi, 1342: 86).

Âlemârâ’da zikredildiği üzere şahın ölümü Kızılbaşlar arasında derin bir tedirginlik oluşmasına neden olmuştu. Onlar “taçlarını yere vurarak yakalarını yırtıyor, başlarına toprak döküyorlardı”. Savaşçılar matem belirtisi olarak atlarının yelelerini ve kuyruklarını kesiyorlardı. Kızılbaş ordusu için sanki dünyanın sonu gelmiş, “kıyamet kopmuştu”. Şahın cesedi sadr, ulema ve müçtehitler tarafından yıkılarak kefenlendikten sonra irşat merkezi olan Erdebil şehrine götürülmüş ve ulu cediti olan Şeyh Safiyeddin’in kabrinin civarında defnedilmişti (Sâhib, 1349: 624; Şükrî, 1350: 600-601). Matem belirtisi olarak sarıkların yere vurulması ve atların kuyruğunun kesilmesi eski Türk geleneklerindedir. Bu geleneğe Bamsı Beyrek’in öldürülmesi olayı ile bağlantılı olarak Dede Korkut Destanı’nın son hikâyesinde de rastlamaktayız: “Ak-boz atının kuyruğunu kestiler. Kırk elli yiğit kara geyüp göğ sarındılar. Gazan Beğ’e geldiler, sarıkların yere urdılar. Beyrek deyü çok ağladılar” (Əlizadə, 2004: 168). *Âlemârâ*’nın bilgileri bu eski Türk geleneklerinin Safevî döneminde Azerbaycan’da ve bilhassa Kızılbaşlar arasında hâlâ sürdürüldüğünü göstermektedir. Yine bu kaynakta Şah İsmail’in ölümü üzerine verilen bu bilgiler, adı geçen şahın kendi bağlıları arasında ne denli bir saygınlığa ve sevgiye mazhar olduğunun göstergesidirler. Şah İsmail’in halk tarafından çok sevildiğini XVI. asrın Venedik kaynakları (Grey, 1873: 115, 206) ve hatta aynı yüz-

yıla ait olan anonim bir Osmanlı kroniği de teyit etmektedir (bk. Yıldırım, 2008: 270).

Bicen ve Hasan Bey Rumlu gibi Safevî tarihçilerinin yanı sıra müellifimiz de kendi eserinin sonunda Şah İsmail'in şahsiyeti ve faaliyeti ile ilgili enteresan değerlendirmelere yer vermiştir: “Ömrünün müddeti (Hicri takvimine binaen) 38 yıl ve saltanat süresi 24 yıl olmuştur. Bütün reayayı ve hükmü altında bulunanları adaletle yönetmiş ve yaşatmıştır. O hazretin korkusundan sipahilerin hiçbirisi insafsızlık ve düzenbazlık kapılarını halkın yüzüne açamazdı. O hazretin padişahlığı günlerinde kudretli devletin elinde bulunan vilayetler bütün Irak-ı Acem'den, Ceyhun ırmağı kenarına kadar bütün Horasan'dan, Fars'tan, Kirman'dan, Huzistan'dan, Huveyze'den ibaretti ve bazı vakitlerde hatta Diyarbakır mülkü de Azerbaycan memleketinin eklentisine dönüşmüştü. O hazret savaş meydanında hançer vuran bir cengâver, eğlence meclisinde ise gevher yağdıran bir buluttu. Çok cömertti. Onun gözünde sade taş ve mücevher aynı şeydi. Bütün savaşlarda Kızılbaş ordusunun önünde giderdi. Savaşlarda hiç yara almamış, daima Tanrı'nın hıfz ve himayesi altında olmuştur. Çoğu zaman hazinesinde bir dinar bile bulunmazdı. Zengül avına (şikâr-ı zengül) ve her türlü av hayvanının (sayd) avına tam meyli vardı, özellikle de kendine özgü bir biçimde gerçekleştirdiği aslan avına ilgisi büyüktü” (Sâhib, 1349: 625; Anonim, nr. 761, vr. 162a-b).

Anonim yazarın Şah İsmail ile ilgili bu değerlendirmelerinin bazı izah ve tashihlere ihtiyacı vardır. Şöyle ki müellif, Şah İsmail döneminde Safevîlerin hükmü altındaki memleketleri sıralarken bazı vilayetleri ve özellikle de Irak-ı Arab'ı zikretmeyi unutmuştur. İkincisi, *Âlemârâ*'da Şah İsmail'in hiçbir savaşta yara almadığı iddiasında bulunulmuşsa da bilhassa Osmanlı kaynakları Çaldıran Savaşı'nda bu hükümdarın kolundan ve ayağından kurşun yarası aldığını belirtmektedirler (bk. Hammer, 1991: 381). Üçüncüsü, müellifimiz şahın hazinesinin her zaman boş olduğunu öne sürerken onun son derece cömert olduğunu ifade etmek istemiştir.

Açıklanması gereken hususlardan biri de “şikâr-ı zengül” terimidir. Farsçada zengül kelimesinin olmadığını altını çizen Sâhib ve Şükrî, bu sözcüğün av hayvanlarından veya yırtıcı orman hayvanlarından birinin adı olabileceği ihtimalini öne sürmüşlerdir (Sâhib, 1349: 637; Şükrî, 1350: 615). Fakat kanaatimizce “şikâr-ı zengül” terimi herhangi bir hayvanın adıyla değil, av töreninin düzeniyle bağlantılıdır. *Âlemârâ*'da Luristan'ın fethinin ardından oranın hâkimi Melikşah Rüstem

tarafından Şah İsmail'in şerefine zengül avı düzenlemesinden söz edilmektedir. Kaynağın anlatımına binaen Lurlar, üç gün boyunca etraftaki yerlerden her türlü av hayvanını (gerek ahu gibi eti yenen hayvanları ve gerekse de aslan gibi yırtıcı hayvanları) kovarak bir yere toplamış ve bundan sonra şah kendi komutanlarıyla birlikte avlanmaya başlamıştı (Sâhib, 1349: 180; Anonim, nr. 761, vr. 46b). Azerbaycan'ın klasik musikisi olan muğamda “zengûle vurmak”, yüksek sesle şarkı söylemek anlamında kullanılmaktadır. Avlanacak hayvanları günlerce çağırıp bağırarak bir yere topladıkları için bu şekilde düzenlenen av töreni “şikâr-ı zengül” diye isimlendirilmiş olabilir.

Böylece *Âlemârâ*'nın bilgileri Şah İsmail'i büyük manevi nüfuza sahip önder, seçkin devlet adamı, başarılı kumandan, yetenekli şair ve halk tarafından sevilen bir tarihî şahsiyet olarak nitelendirme imkânı sunmaktadır. Anonim müellifin bu değerlendirmeleri, araştırmacıların Şah İsmail ile ilgili düşünceleri ile örtüşmektedir. Oktay Efendiyev'e göre Şah İsmail'in “başlıca savaşılar şahsen katılması, eşsiz şecaat ve kahramanlık göstermesi, ayrıca büyük bir şairlik yeteneğine sahip bulunması onu halk destanları seviyesine yükseltmişti” (Əfəndiyev, 1996: 42). İsmail Hüseyinov'un haklı olarak ifade ettiği üzere; “Şah İsmail Safevi kendisinin 25 yıllık faaliyeti ile Azerbaycan tarihinde en büyük simalardan biri olmuştur” (Hüseyinov, 1945: 51). Yabancı şarkiyatçılar da onun şahsiyetini yüksek değerlendirmişlerdir. Örneğin Clements Robert Markham şöyle yazmaktadır: “Şah İsmail kendi atalarının çoğu gibi bir sufi filozofuydu. O, cesur ve cömert bir hükümdardı ve Doğu hanedanlarının ilk hükümdarlarının hemen hemen tamamında görülen değişmez meziyetlerin yanı sıra pek çok diğer değerli özelliklere de sahipti” (Markham, 1874: 271). Diğer bir Batılı tarihçi Roger Savory, İsmail'i “karizmatik karaktere, liderlik yeteneğine ve kişisel yiğitliğe”, ayrıca “yüksek derecede devlet yönetimi becerisine ve siyasi ferasete” sahip bir şahıs olarak nitelendirmiştir (Savory, 1980: 49).

Meşhur İngiliz filozofu Francis Bacon da Şah İsmail'i saygıyla anmıştır. Adı geçen yazar, ilk kez 1597'de basılmış olan *Essays or Counsels Civil and Moral* adlı kitabının şeref ve itibardan bahseden bölümünde “hükümdarların şeref derecelerinin gerçek sıralamasını” sunmuş ve ilk sırada devlet kurucusu olan beş kişiye yer vermiştir. Bu beş kişi Romulus, Cyrus, Caesar, Osman Bey ve Şah İsmail'dir (Bacon, 1884: 280; Hüseyinqulu-oğlu, 1997: 5). Aynı müellif, zikri geçen eserinin 1612 baskı-

sına eklediği bir diğer bölümde Roma imparatorlarından Augustus Caesar, Titus Vespasianus, Fransa kralı Philip le Bel, İngiltere kralı IV. Erward ve Antik Çağ Yunan devlet adamı Alcibiades of Athens ile birlikte Şah İsmail'in (Ismael the Sophy/Sufi İsmail) de adını anmış ve bunların tamamının “yüksek ve büyük bir ruh sahibi olmakla beraber kendi zamanlarının en güzel insanları (en yakışıklı adamları) olduklarının” altını çizmiştir (Bacon, 1884: 240).

Kendisi bir Sünni ve Osmanlı tebaası olan, Ispanakçı Paşazade lakabıyla anılan Erzurumlu Muhammed Arif, 1890 yılında yazmış olduğu bir eserinde Şah İsmail'i her ne kadar kötülemişse de bazı meziyetlerini itiraf etmek durumunda kalmıştır: “Kılıç vurmada, mızrak oynatmada ve at binmede eşsizdi. Şah İsmail'in kahramanlığı, cesareti ve yiğitliği Türkler arasında yaygın bir şekilde söylenmektedir. Av yapmayı ve özellikle de aslan ve kaplan avını severdi... Sadece bu tarz hayvanları avlamaya gider ve kılıçla hamle ederek onları öldürürdü. Meşhur bir söyleme göre düşmanın ve avının işini bir vuruşta bitirir, rakibini ikinci vuruşa muhtaç etmezdi. Hatta Çaldıran Savaşı'nda Malkoçoğlu'nun kafasını ve sağ elini tek vuruşta bedeninden ayırmıştı. Bunu gören Sultan Selim bile; ‘İşte Haydarî (Hz. Ali'ye özgü) vuruş budur’ söyleyerek onu övmüştü” (Ispanakçı Paşazade, 1379: 270-271).

SONUÇ

Makalede esas itibarıyla halkın hafızasından süzülerek gelen hikâyelere dayanılarak hazırlanmış olan anonim bir kaynağın zengin içeriği ışığında Şah İsmail şahsiyetinin farklı yönlerini ele almaya çalıştık. Daha çok *Târîh-i Âlemârâ-yı Şâh İsmâ'îl* adıyla bilinen bu kaynakta Şah İsmail, kendi şahsında manevi ve maddi hâkimiyeti birleştiren karizmatik lider olarak değerlendirilmekte, yakışıklı, bilgili, cesaretli, yetenekli, manevi değerlere sahip, kararlı, cömert, âdil ve ihtimamkâr bir şahsiyet olarak nitelendirilmektedir.

Azerbaycan tarihinde Atabey Şemseddin İldeniz, Şirvanşah I. İbrahim, Karakoyunlu Kara Yusuf, Akkoyunlu Uzun Hasan, Nadir Şah Afşar vd. gibi çok sayıda seçkin hükümdarlar gelip geçmiştir. Fakat onların hiçbirisi halk edebiyatında yer almayı başaramamıştır. Halkın hafızası, genetik kodu olan folklorda yalnız iki padişah ve her ikisi de olumlu anlamda kendine yer edinmiştir ki bunların birisi Şah I. İsmail, diğeri ise Şah I. Abbas'tır.

Din, siyaset, edebiyat vs. gibi farklı alanlarda faaliyet göstermiş olan Şah İsmail sıradan bir hükümdar, sıradan bir şeyh, sıradan bir şair ve sıradan bir komutan olmamıştır. Siyasi faaliyetine baktığımızda daha genç yaşlarında Türk-İslâm tarihinin en güçlü imparatorluklarından birinin temellerini atmayı başarmış, dinî faaliyetleri sırasında mürşid-i kâmil statüsüne sahip bulunarak pek çok toplulukları manevi anlamda etkileyerek bu insanların gönüllerinde taht kurmaya muvaffak olmuş, şair olarak Türkçenin, Türk şiirinin ve bilhassa Azerbaycan edebiyatının gelişimine büyük katkılar sunmuş, bir komutan olarak askerlerini savaş alanında yalnız bırakmamış, en zor anlarda bile eline kılıç alarak harp meydanlarında askerleriyle omuz omuza çarpışmıştır. İşte bu meziyetleri nedeniyle beş asırdan beridir kendini sevenlerin hafızalarında ve gönüllerinde canlı olarak yaşamakta, Yakın ve Orta Doğu'ya dağılmış olan muhtelif Alevi-Kızılbaş toplulukların cem törenlerinde kutsal bir şahsiyet olarak anılmaktadır. Amelleri hafızalarda, şiirleri, deyişleri ve kelimeleri dillerde, sevgisi gönüllerdedir. Dünya tarihinde ölümünden yüzlerce yıl geçtikten sonra bile bu kadar saygı ve sevgi ile anılan, hatta bir kutsallık sembolü olarak görülen hükümdarların sayısının son derece sınırlı olduğunu gözlemlemekteyiz.

KAYNAKÇA

Abbasi, Mirzə. (1981). *Şah İsmayıl Xətəinin ömür yolu miniatürlərdə*. Bakı: İşiq.

Anonim. *Târîh-i 'Âlemârâ-yı Safevî*. Tahran: İran İslâmî Şûrâ Meclisi Ktp., nr. 761.

Anonim. *Târîh-i 'Âlemârâ-yı Şâh İsmâ'îl (Mürşidnâme)*. Tahran: İran İslâmî Şûrâ Meclisi Ktp., nr. 9421.

Bacon, Francis. (1884). *Bacon's Essays and Wisdom of the Ancients*. With a biographical notice by Alexander Spiers, preface by Basil Montagu and notes by different writers. Boston: Little, Brown & Co.

Banani, Amin. (1978). "Reflections on the Social and Economic Structure of Sa-favid Persia at its Zenith", *Iranian Studies*, 11, 57-81.

Bicen. (1986). *Cihângüşâ-yi Hakan (Târîh-i Şâh İsmâ'îl)*. Mukaddime ve peyvesthâ Dr. A. Muztarr. İslâmâbâd: Merkez-i Tahkîkât-i Fârsî-i İran ve Pakistan.

Braun, Helmut. (1969). "Iran under the Safavids and in the 18-th Century". *The Muslim World: A Historical Survey, Part III: The Last Great Muslim Empires*, Translated and adapted by F. R. C. Bagley, Leiden: Brill, 181-219.

Browne, Edward Granville. (1924). *A History of Persian Literature in Modern Times (A.D. 1500-1924)*. Cambridge University Press.

Cəfiyev, Tahir. (2018). "Tacli xanım hekayəti və ya Xoca Sədəddin Əfəndinin Osmanlı tarixlərində saldıği qarışıqlıq", *Azərbaycan - Türkiyə münasibətləri II Beynəlxalq elmi konfransının materialları*, Kastamonu Üniversitesi, 149-153.

Cünabədi, Mirzâ Bey. (1378). *Rəvzətü's-Səfeviyyə*. Be küşiş-i Gulâm Rıza Tabâtabâyî Mecd. Tahrân: İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tahrân.

Davrijetsi, Arakel. (1973). *Kniqa istoriy*. Pervod, predisloviye i kommentarii L. A. Xanlaryan. Moskva: Nauka.

Efendiyev, Oktay. (1961). *Obrazovaniye azərbaydjanskogo gosudarstva Sefevidov v naçale XVI veka*. Baku: İzdatelstvo Akademii Nauk.

Efendiyev, Oktay. (1978). "K osveşeniyu nekotorix voprosov istorii Sefevidov v sovremennoy iranskoy istoriografii", *Protiv burjuaznix falsifikatorov istorii i kulturi Azərbaycanjane (sbornik statey)*, A. S. Sumbatzade (red.), Baku: Elm, 126-134.

Efendiyev, Oktay. (1981). *Azərbaydjanskoye gosudarstvo Sefevidov v XVI veke*. Baku: Elm.

Əfəndiyev, Oqtay. (1996). "Şah İsmayıl Xətəinin şəxsiyyətinə dair", *Şah İsmayıl və onun dövrü (beynəlxalq konfrans)*, Bakı: Xəzər Universiteti, 41-42.

Əliyərli, Süleyman. (2012). "Azərbaycanda bidətçilik hərəkatına dair ədəbi mənbələrin araşdırılması təcrübəsindən", *Tariximiz açıqlanmamış mövzuları ilə*, Emira Muradəliyeva (red.), Bakı: Mütərcim, 327-350.

Əliyev-Vüqarlı, Elşad. (2004). "Şah İsmayılın Florensiyadakı portreti haqqında", *AMEA Z. Bünyadov adına Şərqişnaslıq İnstitutunun Elmi Araşdırmaları*, 6 (1-2), 177-179.

Əliyev-Vüqarlı, Elşad. (2005). "Şah İsmayılın Londondakı portreti haqqında", *AMEA Z. Bünyadov adına Şərqişnaslıq İnstitutunun Elmi Araşdırmaları*, 7 (3-4), 219-222.

Əlizadə, Samət (haz.). (2004). *Kitabi-Dədə Qorqud (əsil və sadələşdirilmiş mətnlər)*. Redaktor: Tofiq Hacıyev. Bakı: Öndər.

Eng, Robert. (2013). “Mo‘in Moşavver Manuscripts: History of Shah Esmā‘il (Tāriq-e ‘Ālām-Ārā-ye Šāh Esmā‘il). Manuscript M”, Originally published: Mart 28, 2002; Last updated: August 10, 2013, <http://www.persianpainting.net/MoinMsM/index.html> (06.04.2023)

Ərdəbili, Şeyx Səfiəddin. (1380). *Qara məcmuə*. Tədvin edən: Hüseyn Düzgün. Tehran: Peyam.

Ergün, Sadeddin Nüzhet (haz.). (1956). *Hatayi Divanı (Şah İsmail-i Safevi: Edebi Hayatı ve Nefesleri)*. İstanbul: Maarif Kütüphanesi.

Felsefi, Nasrullah. (1342). *Çend Makâle-i Târihi ve Edebi*. Tahran: İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tahran.

Fərzəliyev, Şahin. (1988). “Qiyasəddin Xondəmir və Həsən bəy Rumlu Şah İsmayıl Xətəinin fərdi xüsusiyyətləri haqqında”, *Şah İsmayıl Xətəi (məqalələr toplusu)*, Azadə Rüstəmovə və Oqtay Əfəndiyev (red.), Bakı: Elm, 78-87.

Gordlevsky, Vladimir Aleksandroviç. (2011). “Karakoyunlu (Makü Hanlığı'na Bir Geziden Derlenmiş Bilgiler)”, Çeviri, sunuş və eklemələr: Namıq Musalı, *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*, 4, 83-125.

Görkaş, İrfan. (2009). “Şah İsmail Hatâyî'nin ‘Pir ü Sultan-ı Âlem’ Fikri ve ‘Kızıl Taç’ Simgesi”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 49, 125-155.

Grey, Charles (transl. & ed.). (1873). *Travels of Venetians in Persia: A Narrative of Italian Travels in Persia in the 15-th and 16-th Centuries*, London: Hakluyt Society.

Gülmuğānizāde-asl, Melike ve Yūsufi, Hasan. (1384). *Bâstânşinâsi ve Târih-i Hüner-i Buk'a-i Şeyh Safiyeddîn-i Erdebîli*. Erdebil: Nîk-Âmûz.

Gündüz, Tufan. (2009). “Şah İsmail'in Eşi Taçlı Begüm”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 51, 223-233.

Gülensoy, Tuncer. (1999). “Şah İsmail Hikâyesi Üzerine Türkiye'de Yapılan Çalışmalar”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8, 7-9.

Hammer, Jozef Von. (1991). *Osmanlı Tarihi* (Mehmet Ata, çev.). I. c. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı.

Herevî, Emîr Sadreddin İbrâhîm Emînî. (1383). *Fütûhât-ı Şâhî*. Tashîh ü ta'lik ü tevzîh ü izâfât: Muhammed Rızâ Nasîrî. Tahrân: Encümen-i Âsâr ve Mefâhîr-i Ferhengî.

Hüseyn. (1961). *Bedâiyü'l-Vakâyi*. Haz. Anna Stepanovna Tveritnova. Moskova: Vostlit.

Hüseynov, İsmayıl. (1945). "Səfəvi dövlətinin banisi Şah İsmayıl Xətai", *Azərbaycan jurnalı (Əski Əlifba ilə)*, 3/4, 50-51.

Hüseynqulu-oğlu, Hacı Soltan. (1997). *Şah İsmayıl Xətai: xronoloji-tarixi məlumatlar*. Bakı: Ozan.

Ispanakçı Paşazâde, Muhammed Arif. (1379). *İnkılâbü'l-İslâm Beyne'l-Havâs ve'l-'Avâm*. Be kûşîş-i Resul Caferîyân. Kum: Delîl.

Kanakertsi, Zakariy. (1969). *Xronika*. Perevod, predisloviye i kommentarii M. O. Darbinyan-Melikyan. Moskva: Nauka.

Kazvîni, Budak Münşî. (1378). *Cevâhirü'l-Abbâr*. Mukaddime vü tashîh ü ta'likât: Muhsin Behrâmnejâd. Tahrân: İntişârât-ı Mîrâs-ı Mektûb.

Kılıç, Remzi. (2006). *Kanunî Devri Osmanlı - İran Münasebetleri (1520-1566)*. İstanbul: İQ Kültür Yayıncılık.

Lambton, Ann. (1981). *State and Government in Medieval Islam: An Introduction to the Study of Islamic Political Theory*. London: Oriental Series.

Lütfi Paşa. (2001). *Tevârih-i Âl-i Osmân*. Haz. Kayhan Atik. Ankara: Başbakanlık.

Mahmudov, Yakub. (1991). *Vzaimootnoşeniya gosudarstv Akkoyunlu i Sefevidov s şapadno-yevropeyskimi stranami (vtoraya polovina XV - načalo XVII vv.)*. Baku: İzdatelstvo Bakinskogo Universiteta.

Marağalı Məhəmmədhəsən xan Etimadüssəltənə. (2003). *Xeyrati-hesan (Gözəllər sərəti)*. Fars dilindən tərcümə edən, ön sözün müəllifi, göstəricilərin və qeydlərin tərtibçisi: Tahirə Həsənzadə. Bakı: Nurlan.

Markham, Clements Robert. (1874). *A General Sketch of the History of Persia*. London: Longmans, Green & Co.

Məmmədov, Əzizəğa. (1977). "Xətai haqqında dastan", *Elm və həyat*, 10, 17-19.

Məmmədova, Şükufə. (1991). "Xülasət ət-təvarix" *Azərbaycan tarixinin mənbəyi kimi*. Bakı: Elm.

Minorsky, Vladimir. (1940). "The Middle East in the Western Politics in 13-th, 15-th and 17-th Centuries", *Journal of Royal Asiatic Society*, 27, 427-461.

Minorsky, Vladimir. (1942). "The Poetry of Shah Ismail I", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 10 (4), 1006a-1053a.

Musalı, Namiq. (2011). *I Şah İsmayılın hakimiyyəti ("Tarix-i aləmərə-yi Şah İsmayıl" əsəri əsasında)*. Bakı: Elm və təhsil.

Musalı, Vüsalə. (2009). *Osmanlı təxkirələrində Azərbaycan şairləri*. Bakı: Nurlan.

Müller, August. (1896). *İstoriya islama s osnovaniya do noveyşix vremen*. Perevod s nemetskogo pod redaksiyey N. A. Mednikova. Tom 3. St. Peterburg: İzdaniye L. F. Panteleyeva.

Novoseltsev, Anatoliy Petroviç. (1999). "Gosudarstvo Sefevidov v XVI - naçale XVIII vv.", *İstoriya Vostoka v şesti tomax*, R. B. Rıbakov (red.), Tom 3, Moskva: Vostlit, s.99-119.

Onullahi, Seyidağa. (1981). "Taclı xanım", *Azərbaycan SSR EA-nın Xəbərləri (dil, ədəbiyyat və incəsənət seriyası)*, 1, 44-51.

Örs, Derya. (1999). *Faxrullâh b. Rûzbehân Huncî ve Târîh-i 'Âlem-Ârâ-y-i Emînî'si*. Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi.

Özdemir, Ali Rıza. (2018). *Türk Hakanı Şah İsmail*. Ankara: Kripto.

Petruşevsky, İlya Pavloviç. (1949). "Azərbaydjan v XVI-XVII vekax", *Sbornik statey po istorii Azerbaydjana*, Vıpusk I, Baku: İzdatelstvo Akademii Nauk, 225-298.

Roemer, Hans Robert. (1986). "The Safavid Period", *The Cambridge History of Iran*, Vol. 6, Peter Jackson and Laurence Lockhart (ed.), Cambridge University Press, 189-350.

Rumlu Həsən bəy. (2017). *Əhsənüt-təvarix*. Fars dilindən tərcümə və şərhlər: Oqtay Əfəndiyev və Namiq Musalı. Kastamonu: Uzanlar.

Sâhib, Asgar Muntazır (haz.). (1349). *‘Âlemârâ-yı Şâh İsmâ‘îl*. Tahran: Büngâh-ı Tercüme ve Neşr-i Kitâb.

Savory, Roger. (1974). “The Safavid State and Polity”, *Iranian Studies*, 7, 179-212.

Savory, Roger. (1980). *Iran under the Safavids*. Cambridge University Press.

Savory, Roger. (2014). “Taclu Hanum: Çaldıran Savaşı’nda Osmanlılar Tarafından Esir Alındı mı Alınmadı mı?”, Çev. Osman G. Özgüdenli, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1 (2), 221-235.

Server, Gulâm (1384). *Târîh-i Şâh İsmâ‘îl*. Tercüme: Muhammed Bâkır Ârâm ve Abbaskulu Gaffâriferd. Tahran: Merkez-i Neşr-i Dânişgâhî.

Sümer, Faruk. (1992). *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Şah İsmail. (2006). *Hatâ’î Külliyyatı*. Giriş ve eklerle yayına hazırlayanlar: Babek Cavanşir ve Ekber N. Necef. İstanbul: Kaknüs.

Şah Təhmasib. (1996). *Təzkirə*. Fars dilindən tərcümə və müqəddimə: Əbülfəz Rəhimov. Bakı: Azərneşr.

Şeybânî, Nizâmeddîn Mücir. (1346). “Ceng-i Şâh İsmâ‘îl-i Safevî bâ Özbekân”, *Berresîhâ-yı Târîhî*, 2 (2), 45-62.

Şirazi, Xacə Zeynalabidin Əli Əbdi bəy. (1996). *Təkmilətül-əxbar (Səfəvi dövrü - Şah İsmayıl və Şah Təhmasib dövrlərinin tarixi)*. Fars dilindən tərcümə, müqəddimə və şərhlər: Əbülfəz Rəhimli. Bakı: Elm.

Şükrî, Yedullah (haz.). (1350). *‘Âlemârâ-yı Safevî*. Tahran: Bünyâd-ı Ferheng-i İrân.

Şükürov, Gıyas. (2009). “Safevîlerde Av Geleneğinin Oluşumu ve I. Şah İsmail Dönemi Av Merasimleri”, *Acta Turcica*, 1 (1), 56-71.

Tâhirî, Ebü’l-Kasım. (1347). *Târîh-i Siyâsî ve İctimâî-i İrân ez Merg-i Timur tâ Merg-i Şah Abbas*. Tahran: Şirket-i Sehâmî-i Kitâbhâne-i Cîbî bâ hemkârî-i Müessese-i İntişârât-ı Franklin.

Türkman, İsgəndər bəy Münşi. (2009). *Tarix-i aləmara-yi Abbasi*. I c. Farscadan tərcümənin, ön sözün, şərhlərin və göstəricilərin müəllifləri: Oqtay Əfəndiyev və Namiq Musalı. Bakı: Təhsil.

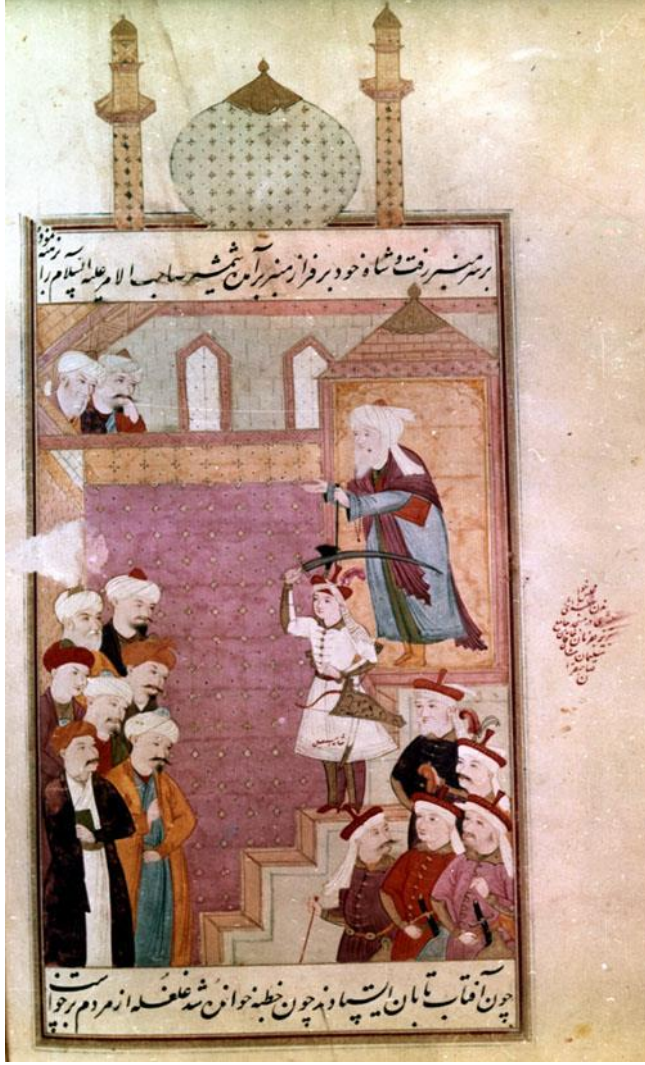
Wood, Barry. (2004). "The Tarikh-i Jahanara in the Chester Beatty Library: An Illustrated Manuscript of the Anonymous Histories of Shah Isma'il", *Iranian Studies*, 37 (1), 89-107.

Yazıcı, Tahsin. (1979). Şah İsmail b. Şeyh Haydar. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 11, s. 275-279). Millî Eğitim Bakanlığı, .

Yıldırım, Rıza. (2008). *Turkomans Between Two Empires: The Origins of the Qizilbash Identity in Anatolia (1447-1514)*. Doktora Tezi. Ankara: Bilkent Üniversitesi.

Yûsuf-Cemâlî, Muhammed Kerim. (1372). *Teşkil-i Devlet-i Safevî ve Ta'mim-i Mezheb-i Teşeyyu-i Devâzdeh-imâmî be 'Unvân-ı Tenhâ Mezheb-i Rəsmî*. İsfahan: Emîr-i Kebîr.

EKLER

Ek 1. Şah İsmail'in Tebriz'de hutbe okutması

Târîh-i 'Âlemârâ-yı Şâh İsmâ'îl, Rıza Abbâsî Müzesi, nr. 600, vr. 48b

http://www.persianpainting.net/MoinMsM/Moin_MsM_fo48v.html (06.04.2023)

Ek 2. Şah İsmail'in Malkoçoğlu'nu öldürmesi

Târîh-i 'Âlemârâ-yı Şâh İsmâ'îl, Rıza Abbâsî Müzesi, nr. 600, vr. 298b

http://www.persianpainting.net/MoinMsM/Moin_MsM_fz98v.html (06.04.2023)

Ek 3. Şah İsmail ile Akkoyunlu Sultan Murad arasındaki savaş
Târîh-i 'Âlemârâ-yı Şâh İsmâ'îl, İnan İslâmî Şûrâ Meclisi Ktp., nr. 635, vr. 28a

Ek 4. Merv Savaşı'nın ardından Şah İsmail'in kendi ordugâhında devlet adamlarıyla sohbeti

Târih-i 'Âlemârâ-yı Şâh İsmâ'îl, İnan İslâmî Şûrâ Meclisi Ktp., nr. 635, vr. 128b

